

Majorossy Judit

A foglalkozás topográfiája

*A társadalmi tértől a személyes térig: a társadalmi mobilitás térbeli elemei a 15. századi Pozsonyban**

Henri Lefebvre időtálló megállapítása szerint a tér végeredményben társadalmi produktum, melyet valójában annak használói konstruáltak a maguk számára.¹ Ez alapján számos történész a késő középkori várost nem csupán egy térben létező speciális tulajdonságokkal rendelkező, önálló entitásként, hanem a városlakók által megalkotott térként írja le, és ennek megfelelően a városi teret valójában számos kisebb egységekre bomló, önállóan is megélt tér összességének tekinti.² Ám ez a városi tér emellett az ott élő kereskedők és kézművesek szükségleteinek jegyeit is magánviseli, ezáltal az adott közösség gazdasági jellemzőinek, fejlettségének, összetettségének a kifejeződése is.³ Vagyis egy város társadalmának topográfiáját befolyásolja annak nagysága, gazdasági profilja (ezen belül elsősorban az, hogy milyen kézműves iparágak vannak jelen az adott városban), vagy éppen a kereskedelem volumene. A belső öngazgatás közösségi térszervező ereje sem elhanyagolható, hiszen a városvezetés (más esetekben a város földesura) által gyakorolt kontroll – illetve sokszor már a városvezetés társadalmi összetétele is – hatott arra, hogy egyes társadalmi (foglalkozási) csoportok a város mely terében lehettek jellemzően jelen.

A városi közösséget alkotó polgárra – már természetesen olyasvalakire, aki egyáltalán felbukkan az írott forrásokban (ami egy magyar középkori városi kontextusban nem elhanyagolható mellékkörülmény) – a történész a múlt rekonstrukciójának kísérletekor tekinthet individuummként, akinek életét, karrierjének rekonstruálható elemeit, lakóhelyét és környezetét, az általa használt (megélt) teret a források függvényében valamely cél érdekében megpróbálja felvázolni illetve elemezni.⁴ Ha pedig egy foglalkozási, nemzetiségi, társadalmi státuszbeli, vagy bármely más közös nevező alapján kijelölt csoport számos tagját egyénként

* A tanulmány egy nagyobb kutatási projekt részeként született meg, amelyet az OTKA PD27698 támogatásával végeztem. Részletei előadásként elhangzottak a 2011-es leeds-i *International Medieval Congress* keretében szervezett, *Urban Space and Society* című tematikus szekciósorozatban.

¹ Lefebvre 1974.

² Howell 2000: 3. A társadalmi tér vizsgálatának kutatástörténetére magyarul: Novák 2009. A megélt tér mindennapi használata kapcsán lásd még Boris Bove illetve Novák Veronika tanulmányát ebben a számban.

³ Blockmans 1994: 166. A városi tér különböző megközelítéseire még újabban: Classen 2009.

⁴ Egy pozsonyi középkori városvezető polgár, Friedrich Voyt ilyen megközelítésű életút-rekonstrukciójára: Majorossy 2008a.

vizsgáljuk, megfelelő óvatossággal leírható a csoport sokféle jellemzője, többek között az általa megkonstruált tér is. Persze mindig érvényes marad a kérdés, hogy vajon egy adott egyén mennyire tekinthető a csoportján belül tipikusnak; melyek azok a jellemvonásai, amelyek alapján a csoportba sorolható, és melyek azok, amelyek alapján nem? Egy adott társadalmi csoport ilyen biografikus megközelítési módja azonban, az időben visszafelé haladva a forrásokban eltűnő hétköznapi ember szintjén mind inkább ellehetetlenül, és egy élettörténet egyre kevesebb eleme rekonstruálható. (Ilyenkor persze még nem beszéltünk az egyes földrajzi területeket eltérően jellemző forrástermelésről, megőrzésről, illetve a források eltérő mértékű pusztulásáról, vagy éppen a meglévő iratanyag belső tulajdonságairól). Az pedig még tovább nehezíti a kérdést, hogy egyetlen polgár sem csupán egyetlen társadalmi csoport tagja, egy kereskedő polgárnak lehet kézműves foglalkozási háttere, tartozhat a várost vezető elithez, valamely vallásos társulat tagságához, egy adott plébániához. Ezáltal az egyén személyes tere valójában többféle társadalmi tér metszéspontja.

Másfajta módszert kíván, amikor nem az egyén, hanem a fent említett, közös tulajdonságokkal felruházott csoport áll a kutatás középpontjában, és az egyéni jellemzők nivellálásával – pontosabban inkább azok konkrét személyektől való függetlenítése révén – a kutató a csoport általánosabb leírására törekszik. Alapvetően ezt teszi a szociotopográfiai vizsgálat, amikor megpróbálja a városi közösséget alkotó kézművescsoportok térbeliségét csoportra jellemző terek által meghatározni, és azokat a (földrajzi, városi szabályozási, a foglalkozás jellegéből adódó vagy társadalmi) tényezőket megkeresni, amelyek annak ki- illetve átalakulását befolyásolták. Így bizonyos minták összehasonlíthatóvá válhatnak, hiszen például az egyes foglalkozások úzését meghatározó középkori kézműves céhszabályzatoknak számos közös eleme van, és ebből következően összevethetővé válik, hogy a városi kontroll és szabályozás mennyiben befolyásolta a különféle közösségekben az adott foglalkozás társadalmi topográfiáját.⁵

Mindkét fenti megközelítési módnak megvan a létjogosultsága, ahogyan persze egyaránt megvannak az előnyei és a hátrányai (illetve a buktatói).⁶ Ebben a tanulmányban főként arra teszek kísérletet, hogy Pozsony késő középkori társadalomtörténetének vizsgálatán keresztül, néhány példával rávilágítsak, miszerint bizonyos forrásadottságú városok esetében – mint amilyen például Pozsony is – valójában kizárólag a két elemzési módszer ötvözése révén kaphatunk egy, még ebben az esetben is meglehetősen töredékesnek mondható képet a társadalmi terek használatáról. Pontosabban arról, hogy a különféle társadalmi terek hogyan lehettek jelen, és hogyan határozhatták meg a polgárok életét (mindamelllett, hogy nyilvánvalóan a társadalmi térhasználat ezzel kapcsolatos összes

⁵ Összehasonlító megközelítésben a pozsonyi mészárosok topográfiájára: Majorossy 2012.

⁶ A társadalmi tér kutatásának módszertani kérdéseire: Steenweg 1994; Meinhardt – Ranft (Hrsg.) 2005 (elsősorban: Ellenmeyer 2005, Denecke 2005, Steenweg 2005 tanulmányai); Igel 2010. Karsten Igel ebben a számban olvasható tanulmánya főként ilyen megvilágításban tárgyalja a társadalmi tér rekonstrukciójának lehetőségeit.

lehetséges kérdésére ehelyütt nincs módunk kitérni). Annak ellenére, hogy egy késő középkori magyar város kutatását illetve társadalmi életének feltárható elemeit – az írott források nem megváltoztatható szűkössége miatt – sohasem állíthatjuk párhuzamba számos nyugat-európai várossal, a megfelelő keretek közötti összehasonlítás bizonyos kérdések vizsgálatában mégis kaphat részleges szerepet. Ilyen kérdés például a foglalkozások topográfiája is. A különböző társadalmi csoportok a városi téren belüli szűkebb terület(ek)hez kapcsolódásának feltárása, bizonyos topográfiai minták keresése ugyanakkor nem lehet öncélú. Ezért első sorban az egyéni és csoportos térhasználat, illetve a társadalmi terek problémáját vizsgálva azt igyekszem bemutatni, hogy mit tárhatunk fel Pozsonyban (1. ábra) a mobilitás, a társadalmi felemelkedés tágabb témakörében a késő középkori, vagyis alapvetően a 14. század végétől a 16. század elejéig tartó időszakban.

A SZEMÉLYES (EGYÉNI) SZINT

Ha a személyes szint felől tekintünk a társadalmi mobilitás és a társadalmi térhasználat kérdésére, egyetlen rövid tanulmány keretein belül természetesen nem vállalkozhatunk számtalan városi polgár életének részletekbe menő rekonstruálására illetve bemutatására, és ehelyütt nyilvánvalóan nem is ez a cél. A városvezető (politikai) elit által lakott belvárosi tér⁷ – az 1420-as években reprezentatív módon kialakított Főtér (*Platz*), valamint a belváros két, már a korai városfejlődés szakaszában is fontos kereskedelmi útként szolgáló későbbi tengelye, a *Lanngasse* valamint a *Venturgasse* illetve annak folytatásában a *Michaelgasse* egyes részei – nagyjából kijelölik a középkori településnek azt a részét, amelyik a társadalmi felemelkedés szempontjából preferált városi térnek számított (9. ábra). Ennek alapján, ha az egyéneket vizsgáljuk, első megközelítésben alapvető kérdésként az merülhet fel, hogy a városvezetésbe beválasztott személyek közül – már akiknek az életrajzi elemei egyáltalán előbukkannak a városi adminisztráció forrásaiban⁸ – kik, honnan, mikor és milyen módon kerül(het)tek ebbe a térbe. Jelen tanulmányban azonban inkább arra keressük a választ, hogy mi állhat a háttérben annak, ha olyan személyekkel találkozunk, akik bár a városvezetés meghatározó tagjaivá váltak, személyes terük mégsem egyezik az említett belvárosi elit térrel? És vajon az ismert szűkös középkori forrásadottságok mellett egyáltalán kaphatunk-e választ egy ilyen kérdésre? Az időben állandóan változó egyéni térhasználatot egyébként is számos olyan tényező befolyásolja, amelynek sok apró mozaikját egy 15. századi magyar város életében ritkán (és sokszor csak feltételesen) illeszthetjük össze.

Az alábbiakban két olyan polgárt mutatnék be röviden, egyiküket a vizsgált korszak elejéről, másikat pedig a végéről, akik első látásra valamilyen módon

⁷ A pozsonyi elit terek rekonstruálására: Majorossy 2009.

⁸ Ezekre a forrásokra (a korábbi irodalommal): Goda – Majorossy 2008: 87–99.

nem illeszkednek abba a képbe, amelyet a városvezető elit tagjairól feltételez-nénk. Bemutatásuk többek között azt a célt is szolgálja, hogy láthassuk, a for-rások milyen keskeny résen át engednek betekintést egy-egy középkori polgár életébe. Ugyanakkor a későbbiekben igyekszem vázolni, hogy a foglalkozások topográfiai kutatása nyomán körvonalazódó, jellemző terekbe, illetve bizonyos csoportokba ezek a polgárok milyen módon illeszthetők be, még akkor is, ha ezen illeszkedést a forrásokból közvetlenül nem bizonyíthatjuk.

A pozsonyi *Protocollum Testamentorum* egyik oldalán ezt olvashatjuk:

„Az alábbiakban vagyon feljegyezve a tiszteletreméltó Niklas Guttgesell úrnak, ezen idő szerint Pozsony város egyik esküdt polgárának a végakarata, aki azt teljesen tiszta elmével nyilatkoztatta ki és ennek tanúságára maga mellé kérette a tiszteletreméltó Stephan Raynes éppen hivatalban lévő polgármester urat, illetőleg Caspar Ventur és Andre Schonpach urakat, akik mindhárman [szintén] a tanács esküdtjei voltak, valamint sógorát Niklas Lachutlein-t. Kelt Szent Tamás apostol napján [december 21-én] az Úr 1436. esztendejében.”⁹

A megnevezett Niklas Gutgesell pozsonyi polgárról szinte az egyetlen rendelkezésre álló „beszédesebb” forrásunk ez a végrendelet. Életének és kapcsolatrendszerének morzsáit ennek a segítségével, és még néhány, másmilyen városi könyvben elszórtan található, egyéb adatból próbálhatjuk meg összeállítani. Ugyanakkor az a tény, hogy halálos ágyánál a legmagasabb városvezető elit körben, a belső tanácsosok egyikeként látjuk, a többiek személye révén (is) további elemeket ad(hat) a rekonstrukcióhoz. A végrendelet szövegéből egy igen tehetős kereskedő alakja sejlik fel, aki megbízásai révén még az uralkodóval, Luxemburgi Zsigmond magyar és cseh királlyal, illetve ekkor már német-római császárral is kapcsolatban állt. Tartozott, és neki is tartoztak az uralkodó számára készülő – feltehetően a pozsonyi várhegy lábánál épülő – (fa)hídhhoz, illetve nyilvánvalóan a várban ekkortájt zajló, nagyszabású építkezésekhez¹⁰ szállított nagy mennyiségű, különféle faáru kapcsán.

„Tartozom [továbbá] Grunpeck uramnak a hídhhoz való fáért és felséges uram, a császár igényeire szánt egyéb dolgokért 292 aranyforinttal, forintját hat schillinggel számolva. [...] Tartozom továbbá Rabentzagal uramnak a császárnak szánt épületfával. [...] Tartozom továbbá Hanns Goldinger uramnak száz épületfával, szintén öfelsége a császár részére. [...] Ugyanakkor uralkodom, a császár adós maradt nekem három font deszkáért hat bécsi pfenninggel, valamint két font épületfáért, darabonként öt bécsi dénárral számítva. [...] Továbbá 16 forint értékben a császárom részére [készült?] két hajóért, melyre nekem megbízást Ország Mihály uram adott.”¹¹

⁹ PT I: 40. sz. (Majorossy Judit ford.)

¹⁰ Papp 2006.

¹¹ PT I: 40. sz. (Majorossy Judit ford.)

A szövegezés alapján sajnos nem világos, hogy Guti Ország Mihály királyi főkinccstartó pontosan mire adta a megbízást, vagyis, hogy Gutgesell a hajókat saját tulajdonként eladásra szánta a császárnak, vagy eleve neki hozatta, esetleg készítette. Mindenesetre hallunk Gutgesell nagyszombati illetve bécsi utazásairól, más forrásokból pedig a budai kapcsolatairól.¹² Számos oklevélből pedig azt is megtudhatjuk, hogy egy meglehetősen vagyonos polgárról lehetett szó, hiszen nem csekély (összesen 3.204 forintnyi) zálogtartozása fejében Zsigmond, majd utódai is előírják Sopron város polgárainak, hogy Szent György napi adójukat, azaz évi 400 aranyforintot további intézkedésig Niklas Gutgesell Walpurga nevű özvegyének és Stephan fiának fizessék.¹³ A bécsi kapcsolatokon elindulva a korábbi kutatás feltárta, hogy Niklas Gutgesell személyében egy 1370-es évekbeli bécsi polgár, Jakob Gutgesell utódjával van dolgunk,¹⁴ aki 1413-ban már biztosan pozsonyi lakosként van jelen a városban,¹⁵ ahol ingatlanokkal és szőlőkkel bír.¹⁶

Végrendeleti tanúiként legközelebbi „munkatársait” és családtagjait láthatjuk, akik közül mindegyik a pozsonyi legfelsőbb városvezetés tagja. A polgármesterként jelenlevő Stephan Ranes apját követte a belső tanácsban, és az 1430-as évek közepétől kezdve (egészen 1473-as haláláig) a város három legmeghatározóbb személyisége közé tartozott.¹⁷ A korszakban szinte folyamatosan belső tanácsos Kaspar Ventur szintén második generációs (eredetileg firenzei származású) városi polgárként a századfordulón egy külvárosi tornyot és a mögötte fekvő házakat adományként megkapta az uralkodótól. A várostól pedig egy egész utcát vásárolt fel annak érdekében, hogy a város törleszthesse az adósságait. Niklas Gutgesell politikai előrejutását azonban valószínűleg leginkább a grazi származású, és szintén többgenerációs városvezető Lachutel (Altmansdorfer) családnak köszönhette,¹⁸ ahová beházasodott.¹⁹ A Bécsből áttelepült Gutgesell

¹² AMB, Nr. 1422 (1436. március 30.): a budai tanács írja a pozsonyi tanácsnak, és beszámolója, hogy „*Nicolaus Gutgesell concivis vester juratus*” előttük is végrendeletet tett, feltehetően, amikor üzleti ügyben éppen ott tartózkodott.

¹³ Az ügyet a későbbiekben az özvegy és fia helyett az özvegy testvére, Niklas Lachutel veszi át. Az 1436 és 1446 között ebben az ügyben kiadott számos királyi utasításra: Házi I/3, 162., 163., 179., 184., 187., 189., 190., 191., 193., 202., 221., 226., 234., 236., 244., 246., 270., 272., 284., 308., 309. sz.

¹⁴ Perger 1993: 152. A Richard Pergernél szereplő, 1413–1448 közötti okleveles adatolás azonban megtévesztő, mivel már 1412-ben van rá adatunk a városban (PA: 79); 1437 elejétől azonban már csak az özvegyét találjuk a forrásokban.

¹⁵ PA: 94. Az itteni említés szerint a bécsi Hannsen mit dem Hannttuch két tonna halért nyolc bécsi fonttal tartozik Gutgesell pozsonyi lakosnak. Perger 1993: 157.

¹⁶ Háza először 1412-ben említve, 1416-ben pedig egyik szőlője: PA: 79, 130.

¹⁷ A család stájer származású, és a bécsi tanácsosok között is megtaláljuk a tagjait. Perger 1993: 152. A pozsonyi felsővezető Ranes családtagokra vonatkozó adatokra: Majorossy [kézirat].

¹⁸ Niklas (Altmansdorfer) Lachutel, az após belső tanácstagságára már 1386/1387-ből rendelkezünk adatokkal egészen az 1410-es évek elejéig; a fiút, Hans-ot – Gutgesell sógorát – pedig eddigi ismereteink szerint 1412/1413-ben látjuk először a belső tanácsban. Az adatokra lásd Majorossy [kézirat].

¹⁹ A házasság időpontja nem rekonstruálható, mivel a feleség személyét és családi hátterét alapvetően a férj végrendeletéből (PT I: 40. sz.) ismerjük, illetve özvegyként találkoznak vele: Házi I/3, 162; AMB, 4.1.2., fol. 87v; AMB, 4.1.3., fol. 123r. Lásd még Perger 1993: 152.

nyilván felesége, Walpurga és családja révén biztosította tiszteletreméltóságát és belső tanácstagságra való alkalmasságát, hiszen a város rendelkezései szerint a városbíróból és az esküdtekből álló tanácsot büntetlen előéletű, szaktudással rendelkező, háztulajdonnal bíró, *házas* emberek közül választották meg.²⁰ 1427-ben a városvezetés már bizalmi feladattal látta el, hiszen ekkor a Szent Márton belvárosi plébániatemplom pénzügyeiért felelős világi templomatyaként (*vitricus ecclesie Sancti Martini*)²¹ találkozunk vele. Elképzelhető, hogy már ebben az évben, de 1434-től már biztosan a belső tanácsban ült,²² és ennek megfelelően az elsődlegesen a városvezető elitet tömörítő Krisztus Teste testvérület 1433-as taglistáján is feltűnik.²³

Végül lakóterére vonatkozóan több forrás is ránk maradt. Ezek mindegyikéből egyértelműnek látszik, hogy a fentiek ellenére Gutgesell és családja nem a belvárosban lakott, illetve nem birtokolt belvárosi házat. Először egy 1412-es városkönyvi bejegyzésben olvashatunk Niklas Gutgesell város előtti, a várhegy alatt fekvő vödrici (*Wedritz*) házáról (*I. ábra: X. negyed*),²⁴ melynek tulajdonában a későbbi források is megerősítik.²⁵ Egy 1422-es keltezésű bor(adó)jegyzékből pedig az is kiderül, hogy ekkorra már egymás mellett két telek tulajdonosa volt, és ugyanebben a városrészben egy harmadik ház után is adózott.²⁶ Ez utóbbit halála után (vagy lehet, hogy még előtte) eladhatták, mivel az 1439-ben megkezdett telekkönyvbe özvegyét és fiát már csak a két szomszédos vödrici telken jegyezték be.²⁷ Gutgesell végrendeletében még egy házról hallunk az úgynevezett Apácapálya (*Nunnenpewnt*)²⁸ nevű külvárosban (*I. ábra: III. negyed*). Ezt a házat egy bizonyos Haytzerre hagyta, akinek feleségét tulajdonosként meg is találjuk az említett telekkönyvben.²⁹ Mindezekből ténylegesen úgy tűnik, hogy személyes (lakó)terét tekintve nem a tipikus pozsonyi városvezető elit, belvárosban lakó, kereskedő polgár alakjával van dolgunk, hiszen a felesége révén kialakított családi kapcsolataitól eltekintve mindvégig a pozsonyi várhegy alatti, az uralkodóhoz közel fekvő külvárosi térben találjuk.

²⁰ A részletes leírást erre vonatkozóan a pozsonyi *Jogkönyv*ben találjuk: AMB, 4.s.1., fol. 203r–v. Lásd még Király 1894: 67, 412 (Nr. 153).

²¹ AMB, E.L.3., fol. 131v (1427. június 4.).

²² AMB, Nr. 1352 (1434. július 19.); AMB, 4.g.1., fol. 2r (1435); AMB, Nr. 1622 (1436. március 30.). További adatokra lásd még Majorossy [kézirat].

²³ AMB, E.L.3., fol. 15r. Átírva: Majorossy 2006: Appendix 5 (1433). A testvérület történetére és szerepére: Kubinyi 1998; Majorossy 2005.

²⁴ PA: 79.

²⁵ 1420-ban ugyanitt szomszédként van megemlítve. PA: 170.

²⁶ AMB, Nr. 955.1, fol. 22v, fol. 24v.

²⁷ AMB, 4.l.2., fol. 87v (*domus Gutgesellin und Steffl irs suns*); AMB, 4.l.3., fol. 123r (*Walpurga Gutgesellin und Steffan ir sun*). Elképzelhető, hogy a két telket összeépítették, mivel az egyik bejegyzést követően több tulajdonost már nem említenek, míg a szomszéd telek 1451-ben új család kezébe került.

²⁸ A terület nevére: Ortway 1892–1903: II/1. 83.

²⁹ PT I: 40. sz. (*das bewsel auf der Nunnenpant*). AMB, 4.l.3., fol. 34v (*Jacob Haitzerin*).

A másik példaként kiválasztott városvezető polgárunk, Wolfgang Taillenkass nagyjából egy fél évszázaddal később élt, és került a város élére. A városi számadáskönyvekben, mint külvárosi adószedő először az apa, Mert Taillenkass neve fordul elő az 1460-as évek közepén. Ő nagy valószínűséggel a külső tanács tagjaként látta el ezt a feladatot;³⁰ majd egy évtizeddel később ugyanezen a poszton bukkan fel a fia, Wolfgang is.³¹ Az ifjabb generáció tagja azonban később fényesebb karriert futott be apjánál. Az 1480-as és 1490-es évekbeli ügynevezett *Genannter* státuszából, mely elnevezést a külső tanács bizonyos – felesküdt – tagjaira használták,³² 1497. Szent György napján (április 24-én) bekerült a legbelső körbe, miután megválasztották a tizenkét belső tanácsos egyikévé. A 16. század elején a városban több évig pusztító pestisjárvány³³ pedig, meglehetősen tragikus módon ugyan – számos városi polgár, köztük a városvezetés prominens tagjainak halála révén – teret nyitott az újabb városvezető generáció számára. Wolfgang Taillenkass így léphetett feljebb, és kerülhetett 1504 elején az egyik legrangosabb posztra, a városbírói székbe, mivel az adott időszakra megválasztott Mathes Payr még hivatali ideje alatt, valószínűleg valamikor 1503 legvégén, de a következő év elején már biztosan, elhunyt.³⁴ Ezt követően Taillenkass még háromszor választották meg a városi közösség bírójává.³⁵ A korábbi példánkhoz hasonlóan, ezzel egyidőben megtaláljuk a Krisztus Teste testvérület 1504-es tagjai között, noha a korábbi (1485-ös) taglistán külső tanácsosként még nem olvashattuk a nevét.³⁶ Karrierjének csúcán, ahogyan azt az 1503/1504-ből fennmaradt adójegyzék tudatja, *herr Taillenkass* Mert nevű, nagykorú fiával a belvárosban is adózott, még hozzá a városháza melletti (illetve valószínűleg a hozzá tartozó szomszédos) telken, ami az 1470-es éveket követően a város tulajdonában volt. Így feltételezhető, hogy bírói hivatala révén került ide. Családi viszonyai egyébként Margaret nevű felesége fennmaradt végrendeletéből rekonstruálhatók. A testamentum szerint három fia (Mert, Michel és Hans) valamint egy lánya volt.³⁷ Fiai közül kettő az apa (valószínűleg 1509 utáni) halálát követező évtizedekben ismét a külső tanácsban tevékenykedett: Mert adószedőként, Michel pedig később városi kamarásként. Lányát pedig Michel Forster feleségeként említik, aki annak a tehetős kereskedő – talán regensburgi származású – Forster

³⁰ AMB, K32 (1464/1465), fol. 9r–10v; K33 (1465/1466), 3–33.

³¹ AMB, K39 (1475/1476), 1–45; K40 (1477/1478), 15–68; K41 (1478/1479), 21–69.

³² Majorossy [kézirat]: bevezető.

³³ Elképzelhető, hogy 1495 körül is volt egy rövidebb járvány, de biztosan 1501 és 1504 között tombolt a pestis a városban. Majorossy 2006: 76–78.

³⁴ Végrendeletét 1503. október 23-án írta (PT II: 646. sz.), de tudjuk, hogy ezt követően egy ideig még hivatalban volt. AMB, Nr. 4265 (1503. november 10.).

³⁵ Az 1504/1505, az 1505/1506 illetve az 1508/09-es tisztségyviselési években. Majorossy [kézirat].

³⁶ AMB, 3.a.1., fol. 8r (1485); AMB, E.L.3., fol.16v (1504). Átírva: Majorossy 2006: Appendix 5 (1485; 1504).

³⁷ PT II: 784. sz.

családnak a tagja volt, amelynek rokonsága a korszakban mind Budán, mind Bécsben a városi elit tagjai közé tartozott.³⁸

Ez idáig nem tettünk említést Taillenkass foglalkozásáról; nem véletlenül, hiszen az eddig hivatkozott források erre vonatkozóan nem sokat segítenek. Ha a korábbi szakirodalom általános mintáját követnénk, miszerint a 15. századi főtéri házakban előforduló városvezető elit alapvetően a gazdag kereskedőcsaládokat jelenti,³⁹ akkor Taillenkassról is feltételezhetnénk, hogy köze lehetett a kereskedelemhez. Ugyanakkor néhány további részleges információ nyomán, ami személyére vonatkozóan még felbukkan, megkérdőjelezhető, de legalábbis árnyalni kell egy ilyen feltételezést. Végrendeleti tanúként illetve végrehajtóként cserzővargák (vagyis tímárok) és cipészek betegágyához kérték, amely alkalmakkal tanútársai szintén alapvetően tímárok, szűcsök és cipészek voltak.⁴⁰ Ugyanakkor özvegye a külvárosi Szent Lőrinc-templomban kívánt eltemetkezni, mondván, az volt az ő plébániája. Ezáltal a korábban elhunyt férjről is feltételezhető, hogy ehhez a plébániához tartozott. Ez pedig arra utal, amit más források is megerősítenek, hogy városbíró-sága idején ugyan a belvárosban adózott, alapvetően mégis egy külvárosi polgárral van dolgunk, hiszen máskülönben a belvárosi plébánia tagja lett volna. A korábban már említett városi telekkönyvben az apát az 1460-as években az Újváros elnevezésű (*Neustat*), Duna-menti külváros (*1. ábra: IX.a negyed*) egyik telkén jegyezték be, ahol aztán tulajdonosként a fia követte. A bejegyzések időpontjának tanúsága szerint a későbbiekben a fiú, azzal párhuzamosan, hogy belső tanácsosi karrierjét befutotta, még két másik telket is felvásárolt, ám ezek mindegyike az atyai ház közvetlen szomszédságában helyezkedett el: az első a közvetlenül mellett lévő telek, a második pedig – amelynek már bíróként lett a tulajdonosa – öt parcellával arrébb feküdt. Utóbbi hamarosan Mert nevű fiáé lett, aki később az ezzel szomszédos telket is megvásárolta a család részére.⁴¹ Ez a több háztulajdonnal igazolható erőteljes külvárosi jelenlét meglehetősen szokatlan lenne egy feltételezett gazdag belvárosi kereskedő polgár részéről.

Taillenkass kortársai között akadtak olyan kiskereskedők, akik eleinte szintén a külvárosban vettek illetve birtokoltak telket/házat, és innen indulva igyekeztek feljebb kerülni a társadalmi ranglétrán. Ám a kiválasztott példánktól eltérően ezek az emberek, miután sikerült belső tanácsosként a városi politikai élet tagjaivá válniuk, arra törekedtek, hogy belvárosi házhoz jussanak, néhány esetben akár többhöz is. Ilyen kortársként említhető például Friedrich Voyt, a későbbiekben majd hétszer újraválasztott polgármester, aki az 1470-es években még alapvetően kiskereskedőként a középkori városi nyilvánosház (*frauenhaus*)

³⁸ Taillenkass családtagjainak hivatalaira: Majorossy [kézirat]. A Forsterekre Budán: Kubinyi 1966: 248–251; Kubinyi 1971. Bécsben: Perger 1988: 198 (hivatkozásokkal).

³⁹ Ortway 1892–1903; Szűcs 1955.

⁴⁰ PT II: 451., 505., 512., 605., 627., 784. sz.

⁴¹ AMB, 4.1.3., fol. 105v (1461-ben *Mert Tailenkes et Katherina uxor*, 1494-ben *Wolfgang Tailnkais et Margretha uxor*), fol. 105r (1499 *Wolfgang Tailenkas*), fol. 106v (1505-ben *Margaretha uxor Wolfgangi Tailnkas*, 1506-ban *Mert Taillnkhess*), fol. 106r (1512-ben *Mert Taillenkass et Agnetha uxor*).

illetve az itteni külvárosi piactér közelében az észak-keleti, Széplak utcai (*Schöndorfergasse*) külvárosban (1. ábra: VI. negyed) lakott. Nevét megtaláljuk az 1496/1497-es harmincadvámjegyzék egyik bejegyzésében,⁴² amely kisebb mennyiségű kereskedelmi áru behozatalát tanúsítja. Voyt alig tíz esztendő alatt azonban a város legrangosabb polgárai közé küzdötte fel magát. Ebben feltehetően nem kis szerepet játszott, hogy saját kereskedőtökéjét egyesítette egy gazdag, talán linzi származású, pozsonyi kereskedő, Thomas Wildsfeur özvegyének, Katherinának a vagyonával. Ennek nyomán bekerült a felső vezetésbe, és polgármesterként készült végrendeletében (1520) illetve a telekkönyv és más oklevelek alapján ekkor már négy belvárosi ház tulajdonosa volt.⁴³

Visszatérve Wolfgang Taillenkasshoz; amennyiben kereskedővel lenne dolgunk, az említett vámnapló, Voyt-hoz hasonlóan valószínűleg rá is utalna. Így a fentiekből összességében azt a következtetést vonhatjuk le, hogy Taillenkass valószínűleg nem a kereskedelemről élt, bár foglalkozásáról a források mélyen hallgatnak. Esetében még a máskülönben a végrendeletekben előforduló, hátrahagyott eszközök vagy más egyéb közvetett utalások sem segítenek, mivel saját testamentumot nem hagyott hátra. Az egyéni töredékes életrajz-rekonstrukció lehetőségei ezzel véget is érnek. A kérdés ezen a ponton tehát az, hogy a források szabta meglehetősen szűk keretek egy másfajta megközelítés, vagyis a személyes tér ismeretében a foglalkozáscsoportok topográfiájára – adott esetben a megfelelő külvárosrészre – vonatkozó ismeretek feltárása révén kitégíthatók-e.

TÁRSADALMI TÉRREKONSTRUKCIÓ

A tanulmány kereteit szétfeszítené, ha a későbbiekben bemutatott foglalkozások topográfiájára vonatkozó rekonstrukció minden részletét helyütt tárgyalnánk. Éppen ezért röviden csak a főbb pontokra térnék ki. Ahhoz, hogy egy ilyen munkát el lehessen végezni, megfelelő forrásokra van szükség, melyekkel nem minden középkori város rendelkezik kellő mennyiségben. Pozsony ebből a szempontból szerencsés kivételnek számít. Igaz ugyan, hogy nem állnak rendelkezésünkre évenkénti rendszeres adójegyzékek, csupán néhány időszakból, de ezek időben nincsenek annyira távol egymástól, hogy néhány tulajdonos alapján ne lehetne kapcsolódási pontokat találni és ezek segítségével egy-egy telek tulajdonlási rendjét nagyjából felállítani. Ehhez azonban a város adminisztratív szerkezetét és az adóbeszedés során követett útvonalat kellett elsőként rekonstruálni.

A 15. századi Pozsony négy közigazgatási egységre oszlott, melyeket (bár néha megtévesztő elnevezéseket alkalmazva) nagyjából következetesen használtak a különböző források – elsősorban a fennmaradt adó- és borjegyzékek,⁴⁴

⁴² AMB, 3.c.3., 429. A harmincadkönyvekre: Kováts 1902.

⁴³ A részletekre: Majorossy 2008a.

⁴⁴ Az adózásra: Kováts 1900. A felhasznált részleges vagy teljes adó és borjegyzékek: AMB, Nr. 405 (1379), Nr. 805.1 (1412), Nr. 842 (1415/1416), Nr. 955.1 (1422), Nr. 1172 (1430),

házösszeírások, telekkönyvek⁴⁵ – egy adott telek/ház helyének meghatározásakor. A várost a pénzügyi illetve (birtok)jogi adminisztráció megkönnyítésére két fő külvárosi (*prima et secunda pars*) és két falakon belüli, belvárosi (*tercia et quarta pars* illetve *in der stat bey wedritzer tor, in der stat des andern tayls*) részre tagolták. A külvárosi negyedeket ezt követően az ott lévő utcák szerint osztották fel (1. ábra).⁴⁶ Az itteni adóbeszedés útvonala azonban már nehezebben nyomom követhető, mivel gyakorlatilag nincsen olyan (mind a mai napig lokalizálható) középkori közintézmény – a külvárosi plébániák kivételével –, amely viszonyítási alapul szolgálhatna.⁴⁷ Így csupán azt mondhatjuk, hogy egy adott külvárosi utcán belül ez a bejárési útvonal kétféle lehetett: vagy az utca egyik oldalán haladt végig, a másik oldalon pedig vissza, vagy pedig cikk-cakk vonalat követett. Mindebből az következik, hogy külvárosi viszonylatban egy adott foglalkozásbeli személy illetve telek/ház csak nagyjából, vagyis az utca szintjén rekonstruálható. Ugyanakkor az utcán belüli szomszédságok, illetve adott esetben az egyes foglalkozást űzők egymáshoz közeli (szomszédos) elhelyezkedése még akkor is megvilágítható, ha nem tudjuk teljes pontossággal megmondani, hogy az utcának mely szakaszára esnek ezek a házak.⁴⁸

A belvárosban azonban más a helyzet. Itt ugyanis meglehetősen komplex módszertannal (a 19. századi kataszteri térképet⁴⁹ és egyéb 18. század közepi, részletes belváros térképeket alapul véve,⁵⁰ és kombinálva a 20. századi részletes műemlékvédelmi épület- és elsősorban pince-falkutatások⁵¹ eredményeivel, s emellett az egyes belvárosi házakra és középületekre vonatkozó forrásokat is figyelembe véve) lehetőség adódott arra, hogy egy késő középkori (15. századi) belvárosi telekszerkezetet több-kevesebb pontatlansággal – amely régészeti ásatások nélkül jelenleg nem is nagyon pontosítható tovább – megrajzoljunk, és az adószedési- illetve házösszeírási útvonalat elsősorban az 1439-es telekkönyv, valamint az adójegyzékek segítségével rekonstruálhassuk rajta (2. ábra).⁵² Ezt a megközelítést az is elősegítette, hogy

Nr. 1369 (1434), 3.d.2. (1452/1453), Nr. 3814 (1482), Nr. 4232 1500/1501), Nr. 4288 (1503/1504).

⁴⁵ AMB, 4.l.2. (1439); 4.l.3. (1439–1510-es évek). Illetve házösszeírások: AMB, 4.s.1., fol. 206v–219v (1510), fol. 221v–330v (1517). A pozsonyi telekkönyvek: Kováts 1918.

⁴⁶ A város rekonstruált térképe (1. ábra) egyaránt tartalmazza a korábbi kutatásokból (Ortway 1892–1903: II/1; Ortway 1991 [1905]; Horváth 1990) ismert elemeket és a szerző legújabb eredményeit.

⁴⁷ A külvárosi középkori kórházak, fürdők, a *Frauenhaus* és más középületek helye mind csak közvetett módszerekkel határozható meg, és az adott utcán belül pontos helyük nem lokalizálható, így arra vonatkozóan csak feltételezéseink lehetnek.

⁴⁸ Éppen ezért a mellékletben található, szociotopográfiai térképeken a külvárosi jelölések csupán megközelítőleg mutatják az utcán belüli adott telektulajdonlás helyét.

⁴⁹ AMB, 342. sz. térkép (Pozsony belvárosának kataszteri térképe 1894–1897-ből / Katastrálny plán Bratislavy z roku 1894/1897).

⁵⁰ 1750 és 1780 között nyolc részletes térkép: ÖNB KS, FKB C.82.1, ALB Port 202,24; OSZK TT, TM 5102; MOL, S11 No. 488/3; AMB, 900., 1021., 1024., 1030. sz. térképek. Használható még Neyder 1820-as térképe (ÖNB KS, ALB 704) is.

⁵¹ PúSR, Bratislava (historické jadra) blok 1–20.

⁵² Módszertani részletekre ezúttal terjedelmi korlátok miatt nem áll módunkban kitérni.

a belvárosi telekszerkezet az 1750-es évekig, amikor az első, a belvárosi telekosztásokat részletesen ábrázoló, s megfelelő forráskritikai olvasatban jól használható térkép készült,⁵³ a 15. század közepi állapothoz képest viszonylag kevésbé változott. Jóval nehezebb a dolgunk az 1439 előtti várostopográfiaira vonatkozó források értelmezésével, mivel azok még a kialakulóban lévő kép töredékeit mutatják. A 18. századi térkép olvasatakor azonban tisztában kell lennünk azzal, hogy például egyes fontosabb belvárosi paloták vagy újabb egyházi intézmények (a városháza melletti templom, az orsolyita kolostor) építése kapcsán, különösen a 16–17. században történtek telekösszevonások (illetve, kevesebb esetben, de végleges telekosztások is). Ám a 15. századi telekkönyvek és az adójegyzékek segítségével nagyjából meghatározható, hogy ezek a változások mennyi telket érint(h)ettek. A középkori pincék falainak (gyakori) megtartása esetén pedig, a falkutatások eredményeinek felhasználásával építészetiileg eldönthető, hogy hol lehettek a korábbi telekhatárok.⁵⁴ Semmiképpen sem állíthatjuk, hogy egy ilyen rekonstrukció során minden hibát kizárhatunk és nem maradtak megválaszol(h)at(at)lan kérdések, mindenesetre a lehetséges keretek között, a korábbi kutatás eredményeit⁵⁵ is felhasználva törekedtünk a pontosságra.

Következő lépésben a középkori városi adminisztráció által létrehozott írásos anyag áttekintésével, de leginkább az említett adójegyzékek és a telekkönyvek teljes körű elemzésével össze kellett állítani az egyes foglalkozáscsoportokba tartozók listáját. Ez meglehetősen nehéz feladat egy olyan város esetében, ahonnan – bár egyébként számos jól elemezhető forrással rendelkezik – néhány céhszabályzattól eltekintve egyetlen középkori foglalkozási céh iratanyaga, sőt taglistája sem maradt fenn.⁵⁶ Így abból kellett kiindulnunk, hogy a 15. században – főként annak első felében – a családnevet általában a foglalkozásnév helyettesítette, bár meg kell jegyeznünk, hogy néhány kivételt ezalól is találunk, illetve már ebben az időszakban is akadtak olyan személyek, akiknek másfajta vezetéknevük volt. Ez a jelenség leginkább, ám nem kizárólag a kereskedőkre jellemző. A század második felében aztán gyakoribbá válik, különösen a már önálló családnévvel bíró személyeknél a foglalkozás megjelölése is. Mivel azonban ezt nem minden típusú írott dokumentumban tették meg, illetve adott esetben hol az úgynevezett

⁵³ „Grund-Riss der innern Königl. Freyen Stadt Pressburg mit begefuegten nahmen aller inn befindlichen Kirchen, Cloester, Gassen und Hauser. Pressburg 1750. Gedruck bey Franz Anton Royer.” ÖNB KS, FKB C.82.1.

⁵⁴ Ezúton szeretném hálás köszönetemet kifejezni Judith Bartelnek és Karsten Ley-nek, az Aacheni Egyetem kutatóinak az ebben nyújtott felbecsülhetetlen segítségükért.

⁵⁵ Elsősorban Jankovič 1971, 1972, 1973; de egy 18. századra vonatkozó tanulmány szintén hasznosítható volt: Holák 1967. Ehelyütt újabb köszönettel tartozom a PúSR igazgatónőjének, amiért Vendelín Jankovič rendezés alatt álló, kéziratos hagyatékát a rendelkezésemre bocsátotta. PúSR, Jankovič-hagyaték, 1–5. doboz.

⁵⁶ Ez alól kivételt két foglalkozás képez: az 1376-os mészáros- és pékszabályzat felsorolja az akkori mestereket. AMB, 3.a.1., fol. 44r (pékek), fol. 58v (mészárosok). A mészárosokra még: AMB, Nr. 3613 (datálatlan kérvény); a pékekre: AMB, 3.a.1., fol. 43r; kiadva: Király 1894: 428–429. A pozsonyi foglalkozási céhekre: Ferber 1912; Špiesz 1972; Skorka 2001; Segeš 2010. A középkori szabályzatokra: Király 1894: 166–200; Majorossy 2006: 122; a későbbiekre: Céhiratok.

családnévvel, hol pedig a foglalkozásnévvel utaltak ugyanazon városi polgárra, így az egyezőségeket csak több forráscsoport együttes használatával tárhattuk fel. Bizonyos foglalkozások köréből – például a mészárosok, pékek, tímárok, szabók, cipészek – egy adott időszakra viszonylag sok személyt sikerült a foglalkozáshoz kötni, más esetben azonban annak ellenére, hogy nyilvánvalóan sokak által űzött foglalkozásról volt szó – mint például a fazekasság, fuvarozás, kötélverés, kádár-munka –, alig néhányat.

Végezetül meg kell még jegyeznünk, hogy az elemzett anyagból elsősorban az állapítható meg, hogy mely ingatlanok (telek, ház, kert, szőlő, gyümölcsös, szántó, stb.) voltak a forrás által megjelölt időpontban bizonyos polgárok tulajdonában, illetve melyek után fizettek adót. A tehetősebb polgárok több lakóingatlana esetén azonban, néhány kivételtől eltekintve – amikor azt is megemlítik, hogy az illető az adott időpillanatban ott lakott – nem állapítható meg, hogy egy ház/telek a tulajdonos, vagy csupán egy vagy több bérlő személyes (lakó) terét jelentette-e. Ebből a szempontból – más városoktól eltérően – Pozsonyban az adójegyzékek segítséget jelentenek, mivel ezekben a tulajdonost (*item*) és a bérlő(ke)t (*et*) eltérő módon jegyezték fel; ám, ha például egy mészáros mester több telken is tulajdonosként adózott, a források hallgatása miatt lehetetlen megállapítani, hol lakott. Ebből következően a részletes elemzés során elsősorban az határozható meg, hogy egyes foglalkozások képviselői a város mely területén birtokoltak ingatlanokat (melyek közül ehelyütt kizárólag a háztulajdonra koncentráltunk és a gyümölcsösként (*ortus*), üres háznélküli telekként (*öd*) vagy az *alodium*-ként jelölt ingatlanokat figyelmen kívül hagytuk).⁵⁷

Ugyanakkor meglehetősen általános jelenségként figyelhető meg – ahogyan az előbbieken bemutatott polgáraink esetében is láthattuk –, hogy a több ingatlanbirtok valójában gyakran egymáshoz meglehetősen közeli, sokszor szomszédos telket takart, vagyis elmondható, hogy arányaiban viszonylag kevés olyan példánk akadt, ahol az egy kézben lévő számos ingatlantulajdon széles térbeli szórásban jelenik meg. Az adójegyzékekben elkülönített bérlőket vizsgálva pedig az is feltűnik, hogy bizonyos háztulajdonosok másutt adott esetben bérlőként jelennek meg, vagyis némely külvárosi háztulajdonos a belvárosban bérlőként adózik. Ez a jelenség pedig kitágítja az elemzés lehetőségeit, különösen, ami a társadalmi mobilitás kérdését illeti.

A fentebb már említett források alapvetően három vagy esetleg négy időmetszetben teszik lehetővé egy társadalom-topográfiai pillanatfelvétel elkészítését. Amennyiben a teljes városra vonatkozó adójegyzékeket és azt vesszük alapul, hogy ezek milyen mértékben összevethetők a telekkönyvi bejegyzésekkel, akkor ez esetben három: egy Zsigmond-kor végi (1430-as évek), egy 15. század közepi (1450-es évek) valamint egy 15. század végi állapot (1500-as évek) rekonstruálható. Ugyanakkor egyáltalán nem haszontalan az 1379-ből megmaradt teljes külvárosi adójegyzék és két 14. század eleji részleges belvárosi

⁵⁷ A fentiek alapján egy csoportra, a mészárosokra vonatkozó részletes elemzés: Majorossy 2012.

adójegyzék valamint egy 1422-es teljes borjegyzék alapján egy negyedik, töredékes kép vázlatos megrajzolása sem, mivel az egyes foglalkozások topográfiájában bekövetkező változások bizonyos mértékig ezen is tetten érhetők.

Mivel azonban egy ilyen átfogó elemzés eredményeit meglehetősen nehéz egy rövid tanulmány keretei közé szorítani,⁵⁸ az alábbiakban igyekszem ennek az elemzésnek csupán néhány fontosabb tanulságát kiemelni, bizonyos körvonalazódó mintákat összefoglalni, elsősorban abban a vonatkozásban, hogy egy ilyen topográfiai kutatás milyen mintákat tárhat fel a társadalmi felemelkedés stratégiáira vonatkozóan, illetve, hogy miként tükröződik a társadalom-topográfia a 15. századi városvezető elit összetételében.

FOGLALKOZÁSI (CSOPORT) SZINT

A középkori városi társadalmak vonatkozásában régóta megállapított mintaként hivatkoznak arra, hogy bizonyos foglalkozások képviselői a városi térben erősen koncentrálódva, egymás közvetlen közelében, egy-egy utcában vagy egy-egy házszigetet lefoglalva telepedtek le, vagyis kézműves-kolóniák alakultak ki.⁵⁹ Ha azonban városok közötti összehasonlításban, vagy különböző időmetszetekben vetjük vizsgálat alá a kézműveseket, már felmerül a kérdés, hogy melyik foglalkozást képviselő polgároknál és mikor figyelhető meg ténylegesen ez a jelenség. Gondoljunk például Prága híres aranyműveseinek utcájára, amely a középkorban még egyáltalán nem ilyen szerepet töltött be, és ha megnézzük a 15. századi Pozsonyt, az elemzés nyomán úgy tűnik, nem igazán körvonalazható a városnak egy olyan része, ahol egymás közelében találunk az azonosítható aranyműveseket. Ezzel szemben ugyanakkor a lakatosokat már a 15. században alapvetően egy helyen, a Szent Mihály kaputól balra induló utca házaiban látjuk, mely egyetlen középkori utcaként lakóiról kapta a nevét (1. ábra). Nyilvánvalóan bizonyos társadalmi csoportoknál a végzett tevékenység alapvető jellemzői eleve determinálnak egyfajta természetes koncentrálódást, mint például a kőművesek, az épületasztalosok zajos, piszkos és nagyobb helyigényű munkája, vagy a cserzővargáknál (tímároknál), a kelmefestőknél a víz közelségének igénye. Így az egyes városok önálló elemzésénél leginkább az a kérdés, hogy az ilyen foglalkozások az éppen vizsgált város mely részére csoportosulnak. Ugyanakkor más mesterségek, például a mészárosok vagy a pékek esetében akár az erősebb városi kontroll is kiválthat hasonló tendenciákat, melyek nyomán munkavégzésük helyszíne, a mészár- és kenyérszékek sokszor a városháza közelébe kerülnek, és ennek következtében – bár egyáltalán nem szükségszerűen – a mészárosokat és a pékeket is a közelben talál(hat)juk. Ám összehasonlító megközelítésben ez utóbbi már gyakran mutat eltérő képet, többek között annak függvényében is, hogy az adott társadalmi cso-

⁵⁸ Így a mellékelt térképek is csak öt, szelektív módon kiválasztott foglalkozást mutatnak be (3–7. ábra). Az elemzést egyébként 8 nagyobb csoportba osztva közel 40 foglalkozásra végeztem el.

⁵⁹ Többek között Steenweg 1994; Farnhill 2001; Meinhardt – Ranft (Hrsg.) 2005; Igel 2010.

port milyen szerepet tölt be a kiválasztott város társadalmában. A pozsonyi mészárosok topográfiájának (3. ábra) vizsgálatakor – hasonlóan számos német városhoz –, szembetűnő a koncentráció a húsárusítás helyszínei, a mészárszékek körül, melyeket 1370-ben a városi tanács királyi javaslatra a kenyérszékekkel együtt a későbbi városháza mögötti térre költöztetett. Ezt követően pedig – valószínűleg Budához hasonlóan – megépülhetett a mészárszékek háza.⁶⁰ Ennek következtében a mészárosok topográfiájában még tetten érhető a 15. század eleje és közepe közötti változás, amikor a Főtér környékéről egyre inkább az említett mészárszék-ház és a Szent Lőrinc kapu irányába „költöztek”. Utóbbin át a kapun kívüli Duna-ágnál feltételezett vágóhidat⁶¹ is könnyebben közelíthették meg. A pozsonyi mészárosok között azonban számos, marhakereskedelemben is részt vevő polgár akadt – különösen a 15. század első felében –, ráadásul a céh tagjai közül többen már igen korán belső tanácsosok voltak, így az ő topográfiájuk kettős jegyet hordoz magán, hiszen az említett mészárszékek vagy vágóhid közeli helyek mellett néhányukat a kereskedők csoportjával egyezést mutató belvárosi utcárszezen találjuk.⁶² Következésképpen a képet nyilvánvalóan az adott foglalkozásból „kiemelkedő” vagy valamilyen okból az adott foglalkozáscsoportba csak részben „illeszkedő” egyének bontják meg.

Mindezek ellenére felmerül a kérdés, hogy mennyire egyértelmű egy-egy foglalkozás esetében a koncentrálódás, melyekre jellemző, melyekre nem, és mennyire tekinthető állandónak. A pozsonyi pékek, cipészek vagy kalaposok elemzése során szintén bizonyos csoportosulási tendenciák, leginkább szomszédsági csoportok fedezhetők fel, de az így kirajzolódó városi terekben egy nagyjából egy generációnyi (20–30 évnyi) időszak alatt apróbb elmozdulások érzékelhetők. A pékek topográfiája kapcsán különösen jól használható a fentebb említett negyedik időmetszet, mivel az 1379-es külvárosi adólistán még egyértelműen létezett egy külvárosi, alapvetően pékek által lakott és róluk elnevezett utca (*platea pistorum*),⁶³ amely az észak-nyugati külvárosban, az ottani Szent Mihály-templomtól indult. Ám ezt a területet később már általában Szent Mihály utcaként (*Sand Michels im Newsidl, Sand Michels gassen*) említik (1. ábra), és a 15. század fordulóját követően a pékek java részét a városfalon belül, a városháza mögötti kenyérszékek közelében találjuk. A 15. század második felében itteni helyüket már dominánsan a mészárosok foglalták el, így a belvárosban lakó pékeket többségükben ekkor inkább a *Pfaffengasse*, a klarissza-kolostor, a Szent Mihály kapu és a *Venturgasse* által határolt területen belül találhatjuk meg (4. ábra). 1577-ből pedig ismert, hogy a pékeknek eddigre lett külön céhházuk, ami a Szent Mihály kapu előtt, vagyis az említett terület közelében állt.⁶⁴

⁶⁰ Sajnos mivel az érseki palota előtti téren nem zajlottak ásatások, így ennek létét egyelőre csak az analógiák alapján feltételezhetjük. Buda kapcsán lásd erre vonatkozóan ebben a számban Benda Judit tanulmányát.

⁶¹ Majorossy 2012.

⁶² Majorossy 2012.

⁶³ AMB, Nr. 405, fol. 7v–8r. Király 1894: 176.

⁶⁴ Ferber 1912: 34 („in gemainer stat haus beim michels freyhoff darin die pekhen zu herben die eint seitten gegen die gassen fon neuen aufzumauer”).

A cipészek a 15. század elején elsősorban a belváros szélén, a vödrici kapu mellett éltek nagyobb csoportban, a vár közvetlen közelében, amelynek megrendeléseiből ezidőtájt valószínűleg erőteljesen profitálhattak. Ekkoriban ugyanis, különösen az 1430-as évek közepén Zsigmond viszonylag sokat tartózkodott a városban és a várbeli átépítéseket követően a királyi rezidenciát is áthelyezni tervezte Budáról Pozsonyba, mivel az sokkal jobban megfelelt volna az általa uralt mindhárom (magyar, cseh, német) terület földrajzi központjának.⁶⁵ Az 1440-es és az azt követő évtizedek zavaros politikai viszonyai közepette a város több szempontból „befelé fordult”, a városvezetés szerkezete átalakult, erőteljes városvezetői hatalomkoncentráció következett be.⁶⁶ A pozsonyi vár és a város viszonya is nyilvánvalóan átalakult annak tükrében, hogy az immáron uralkodói udvar gyakori jelenléte megszűnt. Mindez közvetlenül ugyan nem valószínű, de áttételesen hathatott például esetünkben a cipészek topográfiájára. Őket a 15. század folyamán a várhegy felé vezető kapu mellől elmozdulni látjuk a belváros közepe felé, és a korszak végére többüket az említett lakatosok utcájában és a Főtér környékén találjuk (5. ábra). Ugyanakkor mivel ebben az időszakban ismét jelentősebb munkákat végeztek a Szent Márton-templomon,⁶⁷ a cipészek helyén megjelenő kőműves illetve festő személye valószínűleg nem véletlen.

A belvároson belüli topográfiai „helyváltoztatás” a kalaposoknál szintén megfigyelhető. Róluk majd a 17. században két kisebb utca is a nevét kapja (a kis- és a nagy-kalaposok utcája)⁶⁸ a belváros azon részén, amelyik a 15. században dominánsan mészárosok lakta városrésznek számított.

Az eddig említett mészárosok, pékek és cipészek korai (14. század végi, 15. század eleji) topográfiája azért is érdekes, mert a belvárost övező városfal számos tornya közül három viselte e foglalkozások nevét, és a tornyok elhelyezkedése reflektált az adott csoport tagjainak ekkori topográfiájára. A cipészek tornya ugyanis a vödrici kapu melletti sarkon, míg a pékek és a mészárosok tornya a Szent Lőrinc kapu két oldalán helyezkedett el (1. ábra). Emellett mindez azzal is összefüggésben áll(hat), hogy e három foglalkozás mestereinek szabályzata a legkorábbi fennmaradt céhszabályzat a városban,⁶⁹ ami e foglalkozások korai önszerveződésére utal.

A munkavégzés helyszíne magától értetődően határozta meg a halászok és a molnárok topográfiáját. Az elvégzett elemzés nem meglepő módon megerősítette, hogy a halászok gyakorlatilag uralták a róluk elnevezett (*Piscatores*), a Halász kapun kívüli negyed (1. ábra: IX.b. negyed), amelynek egy részét az 1379-es külvárosi adójegyzékben még szigetként említik. A halászok innen hordták be áruikat a halpiacra, a ferencesek kolostora előtti térre.⁷⁰ Érdeke-

⁶⁵ Engel – C. Tóth 2005: 124–130; Szende 2006: 205–206.

⁶⁶ Majorossy [kézirat]: bevezető.

⁶⁷ Majorossy 2006: 322–330 (további irodalommal).

⁶⁸ Ortvy 1892–1903: II/1. 54–55; Ortvy 1991 [1905]: 171.

⁶⁹ AMB, 3.a.1., fol. 44r (pékek), fol. 58r (cipészek), fol. 58v (mészárosok). Király 1894: 184.

⁷⁰ Király 1894: 176. Ortvy 1892–1903: II/1. 71–72; Ortvy 1991 [1905]: 72.

sebb azonban a molnárok esete, mivel az 1439-es telekkönyv csupán a vödrici malmokat sorolja fel a tulajdonosaival, így feltételeznénk, hogy a molnárokat leginkább azon a környéken találánánk. Ám szintén az 1379-es adójegyzék egyértelművé teszi, hogy nemcsak ott voltak malmok, hanem néhány az észak-keleti külvárosbeli Kecse utcában (*Gaissgasse*), illetve számos a Dunai Újvárosban (*Donauneusidl*) (1. ábra: II. és VIII. negyed) állt.⁷¹ Mindennek fényében már érthetőbb, hogy a molnárok mindhárom időszakban elsősorban ez utóbbi, Duna-menti külvárosban éltek nagyobb csoportban (6. ábra). A rejtély inkább csak az, hogy az egyébként alapos telekkönyv az itteni malmokat miért nem említi.

A városkönyvekben – elsődlegesen a városi számadásokban – gyakran előforduló topográfiai elnevezések sorában találunk még egyet, amely foglalkozás-kolóniára utal. A belvárost övező, kőből épített városfalon túl létezett egy, a külvárosokat védő földsáncrendszer, az úgynevezett táborok (*tabor*).⁷² Ezek nemcsak az északi külvárosokat vették körül, hanem a Duna felőli oldalon is voltak részei. Közülük a vödrici és a halászköz külvárosa közötti részen, talán valamikor az 1420/1430-as években kialakított Újváros (*Neustadt*) (1. ábra: IX.a negyed) mögött állt az úgynevezett cserzővargák mögötti régi tábor (*alten tabor hinten dem lederen*).⁷³ Ennek konkrét helyhez kötését többek között éppen a foglalkozás-topográfiai elemzés teszi lehetővé. Az 1379-es külvárosi adójegyzékben szereplő tímárokat ugyanis még a molnárok illetve a hússzék közelében élő mészárosok mellett, a Dunai Újvárosban (*Donauneusidl*) találjuk, és csak az említett új külvárosi terület létrejötte – városhoz csatolása – után került át a telepük ide. Az 1434-es adójegyzék alapján elmondható, hogy a tímárok többsége már koncentráltan ezen a területen élt (7. ábra).

Szintén a számadáskönyvekben, a város részére elvégzett ács munkák kapcsán fordul elő a *czimer hut* említése is,⁷⁴ amely valószínűleg az épületasztalosi munkák elvégzésére szolgáló, nagyobb méretű asztalosműhely lehetett, ám a bejegyzések semmilyen utalást nem tartalmaznak, ami alapján az épület lokalizálható lenne. Ugyanakkor, ha térképre visszük az azonosított ácsok és asztalosok lakóhelyeit, egyértelműen a vödrici külváros jöhet számításba, ami több szempontból sem meglepő. A források egyrészt számos alkalommal említik a Bécsből – nyilván a Dunán – szállított hatalmas szálfák behozatalát,⁷⁵ másrészt a Mátyás-korszak kivételével a dunai fahíd általában itt, a Vízi torony mellett, az alsó kompátkelő (*untere Urfar*) közelében állt (1. ábra).⁷⁶

⁷¹ AMB, Nr. 405, fol. 5v és 8r, illetve fol. 13r, 15v, 16r-v, 18v.

⁷² Ortway 1892–1903: II/1.161–172.

⁷³ Kamarási számadásokban említve például AMB, K4 (1442); K6 (1444); K28 (1459); K32 (1465). Király 1890: 82.

⁷⁴ Például AMB, K30 (1463), 53; K35 (1467), fol. 44r; K37 (1471) fol. 36r; K41 (1478), 225.

⁷⁵ AMB, K1–80, passim. Más építkezések kapcsán bécsi faszállításra még: Opll 1993: 195.

⁷⁶ Például AMB, K40 (1477), 72, 146; K41 (1478), 234; K46 (1485); K50 (1491) 338.

Ez idáig elsősorban azokat a foglalkozásokat említettük, amelyek több-kevesbé, egy jól körülírható területen mutattak koncentrációs tendenciát, még akkor is, ha időben ez a terület, ahogyan láthattuk néha változott. Ugyanakkor az elemzés tanúsága szerint számos olyan kézműves csoport volt, amelynek képviselői nem feltétlenül laktak egymás közelében, ám munka- (és lakó)terük gyakorlatias szemléletet tükröz. Hiszen ha azt vesszük például, hogy hol találkozunk a városban kovácsokkal, kerék- és kocsigyártó bognárokkal, szíjgyártókkal, nyergesekkel, akkor látjuk, hogy mivel ezen foglalkozások mindegyike az utazást és a szállítást szolgálta ki, mesteremberei elsősorban a belvárosba vezető kapuk mellett vagy azok közelében, illetve a városból a külvárosokon át Holics és Nagyszombat felé vezető utak mentén, valamint a külvárosi (Szent Mihály kaputól keletre lévő) piac-tér környékén éltek. A kádárokat, hordóhúzókat pedig minden olyan külvárosban nagyobb számban találjuk meg, ahol az általuk készített hordókra szükség volt. Egyrészt a két külvárosi plébániatemplom környékén, főként a Széplak utcában (*Schöndorfergasse*) és kisebb részben az Ispotály külvárosban (*Spitalneusidl*), ahol az ott élő lakosság szőlőművelésből élt, amit a mindkét templomban meglévő szőlész-testvérület léte is tanúsít.⁷⁷ Másrészt megtaláljuk a kádárokat a vödrici külvárosban is, ahol a vízi szállításhoz szintén használták a hordóikat.

1. táblázat

A 15. századi pozsonyi kézművesek topográfiai gyakorisága

belvárosi jelenlét domináns	külvárosi jelenlét domináns
– pécek	– kőfaragók, kőmetszők
– mészárosok	– fazekasok
– szűcsök	– fuvarosok
– cipészek	– halászosok
– nyergesek	– ácsok
– szíjgyártók	– asztalosok
– fegyverkészítők	– cserzővargák
– lakatosok	– molnárok
– aranyművesek	
– (szabók)	

A vizsgált foglalkozásokat a szerint is csoportosíthatjuk, hogy mesterei milyen gyakran találhatók meg a belvárosi térben, vagy jelenlétük inkább a külvárosok valamelyikére jellemző (*1. táblázat*). Ezúttal elsősorban a 15. századi időszakra koncentrálunk, mivel, ahogyan az érzékelhető volt, több esetben (lásd például a péceket) a Zsigmond-korszak előtti topográfiai jellemzőket még jobban meghatározta a városfejlődés korai szakasza. Egyrészt az, hogy a városprivilegium megszerzése (1291) előtt az összes kézműves tevékenységet űző mesterember a várat szolgálta ki, és csak lassanként alakult át illetve ki az önálló város belső törvényszerűségei nyomán létrejövő társadalom-topográfia, másrészt az, hogy néhány későbbi külváros csupán a Zsigmond-kor folyamán (éppen

⁷⁷ Szőlőművesekre: Szende 2004: 28–31; konfraternitásokra: Majorossy 2008b: 348.

Zsigmond adományai révén)⁷⁸ került a város tulajdonába. Ezen felül Pozsony 14. század végi városfejlődése és a 15. századra letisztult számos jellemzője többek között éppen a zsigmondi várospolitikának⁷⁹ köszönhető.

Egyrészt a belvárosi térben gyakrabban megtalálható mesterek, mint például a mészárosok, szücsök, cipészek, aranyművesek és a többiek esetében jellemző, hogy a külvárosban egy második (nagykertes) ingatlannal rendelkeztek – gyakran az északi és az észak-nyugati külvárosi területeken. Másrészt bizonyos kézműves foglalkozások – ahogyan láthattunk rá példákat – erősen egyes külvárosi terekhez kötődtek. A halászközhöz, ácsokhoz és cserzővargákhoz hasonlóan a fazekasok, a fuvarosok és a molnárok is a külvárosokban éltek. Munkájuk jellege miatt ezt gyakorlatilag az elemzés előtt is feltételezhattük. Az azonban esetükben hangsúlyozandó tendenciaként tárult fel, hogy e kézműves foglalkozások egyes képviselői adófizető bérlőként jelen vannak a belvárosban, és néhányan – bár arányukat tekintve viszonylag kevesen – belvárosi ingatlant is birtokolnak. Ez a jelenség pedig olyan következményekkel járt, hogy a belvárosban akadtak parcellák, amelyek az adójegyzékek tanúsága szerint a tulajdonoson kívül egész kézműves „koinóniákat” találunk különböző mesterséget űző bérlőkből, amely együtt élő közösségek mérete néha akár több mint tíz főre is rúghatott. Talán nem véletlen, hogy ha közelebbről megnézzük, hogy mely telkekre jellemző ez, akkor a legnagyobb együtt élő ilyen közösségeket a Főtér körüli és a négy belvárosba vezető kapu melletti telkeken figyelhetjük meg (8. ábra).

Ha a foglalkozások ezen csoportosítását alapul véve a városvezető elit tagjait – vagyis a városbírók, polgármesterek és belső tanácsosok személyét – közelebbről megvizsgáljuk, (mármint nyilvánvalóan azokat a személyeket, akiknek a foglalkozása azonosítható a forrásokból, ami az 1400 és az 1550 évek közötti vezetők nagyjából kétharmadát jelenti),⁸⁰ részlegesen választ a tanulmány elején feltett kérdésünkre. Vagyis arra, hogy hogyan tükröződik a foglalkozások térbeli eloszlása a városvezetésben. A belvárosi nagykereskedőkön kívül az 1420-as és 1430-as évek városbírói és polgármesterei között megjelenik néhány mészáros és szücsmester, akiknek társadalom-topográfiája – ahogyan láthattuk – erősen kötődik a belvároshoz. Ebbe a legfelső szűk körbe a 15. század végén lépett be a pékek, a kerékgyártók, a kovácsok, a kalaposok és a fegyverkészítők egy-egy képviselője. Amennyiben a belső tanácsosokat tekintjük, körükben már a 15. század első felétől kezdve több kézműves foglalkozás képviselőit megtaláljuk: eleinte elsősorban mészárosok, pékek, kovácsok, aranyművesek, szabók, nyergesek, kalaposok, szücsök, cipészek illetve halászközhöz, később patikus, és egy-egy kanalas, cserzővarga és ónöntő is akadt közöttük. Nagyobb részük szintén a belvárosban domináns foglalkozásokhoz tartozott, ám látszólag néhányan részben vagy teljes mértékben a külvárosban gyakoribb kézműves csoport tagjaiként ültek a belső tanácsban. Ugyanakkor, ha az utóbbi személyeket jobban megnézzük, akkor kiderül, hogy

⁷⁸ Király 1894: 33–41; Jankovič 1973.

⁷⁹ Kubinyi 1972; Fahlbusch 1981; Szende 2006.

⁸⁰ Majorossy [kézirat]: bevezető.

legalábbis bérlőként szintén felbukkannak a belvárosban (vagyis a belvárosban is fizetnek adót), illetve közülük kerülnek ki azok a fentebb említett kivételek, akik külvárosi foglalkozásuk ellenére belvárosi (lakó)ingatlan-tulajdonnal is rendelkeznek. Mindezekből tehát nyilvánvalóan következik, hogy a belvárosi jelenlét nagyban elősegítette azon kézművesek társadalmi felemelkedését, akiket foglalkozásuk egyébként erőteljesen a külvárosi léthez kötött. E jelenlét jelenthetett beházasodást, vagyonfelhalmozás révén belvárosi ingatlanvásárlást vagy belvárosi adózó bérlőként való bentlakást. Nyilvánvalóan számos egyéb tényező is közrejátszott, hiszen a társadalmi mobilitás kérdése meglehetősen komplex jelenség. Nem beszélve arról, hogy számos kézművesről a források alapján feltételezhető, hogy kisebb forgalmú kereskedelmi tevékenységet is folytatott, aminek révén a kereskedők társadalmi terében is jelen volt, ami már önmagában is módosító tényezőnek számít.

Végül a fentiek fényében röviden kanyarodjunk vissza a tanulmány első felében bemutatott pozsonyi polgárainkhoz, Niklas Gutgesellhez és Wolfgang Tailenkasshoz, hiszen a város imént bemutatott foglalkozás-topográfiai jellemzői által az ő forrásokból meglehetősen töredékesen felsejülő alakjuk is némi kontúrt kap. A Zsigmond-korban aktív kereskedelmi tevékenységet folytató Gutgesell kiemelt egyediségét az jelentette, hogy bár városvezetői körökbe került, mindvégig láthatóan a vödrici külváros lakója maradt. Láthattunk, hogy szomszédságában éltek a vízhez kötődő foglalkozást űző fuvarosok, molnárok, kőfaragók, és ezen a területen koncentráálódtak a fával dolgozó ácsok és asztalosok. Ez utóbbi kapcsán érdemes felidézni, hogy Gutgesell végrendeletében gyakorlatilag szinte csak fával (épületfa, hajó, stb.) kapcsolatos tartozások és kiadások olvashatók. Mindezek alapján – különösen az említett bécsi származást és kapcsolatait is figyelembe véve – egyáltalán nem kizárt, hogy alapvetően egy nagybani fakezsdével van dolgunk, aki az általa forgalmazott áru nagyrésztét vízi úton Bécsből szállította a városba, a polgárok illetve az uralkodó részére. Az pedig, hogy városvezető létere a külvárosban maradt többek között azzal is magyarázható, hogy az uralkodóval való intenzív kapcsolata – a tőle kapott megbízások – révén közel volt a várhoz és ahhoz a térhez, ahol az általa beszállított árut feldolgozták. Ráadásul a vödrici terület éppen ezen időszakban került át az uralkodótól a városhoz, így ez a terület korábbi királyi földként, királyi házzal és királyi tulajdonban lévő fürdővel ekkor még erősen az udvarhoz (is) kötődött. A korábban említett firenzei származású polgár Pozsonyban letelepült és szintén városvezető fia, Kaspar Ventur például a 14. század végén ugyanezen a területen kapta adományként Zsigmondtól a tornyot és a házakat, ráadásul a város vezetésében betöltött szerepe mellett udvari familiáris is volt.⁸¹ Igaz, hogy Ventur az 15. század elején már több belvárosi ház tulajdonosa, de párhuzamos példája – vagy éppen egyes foglalkozások topográfiájának fentebb tárgyalt ezt az idő-

⁸¹ Majorossy 2005: 259–260.

szakot követő változása – jelzi, hogy a vödrici terület Gutgesell idejében nem ugyanolyan külvárosi jellemzőkkel bírt, mint a későbbiekben.

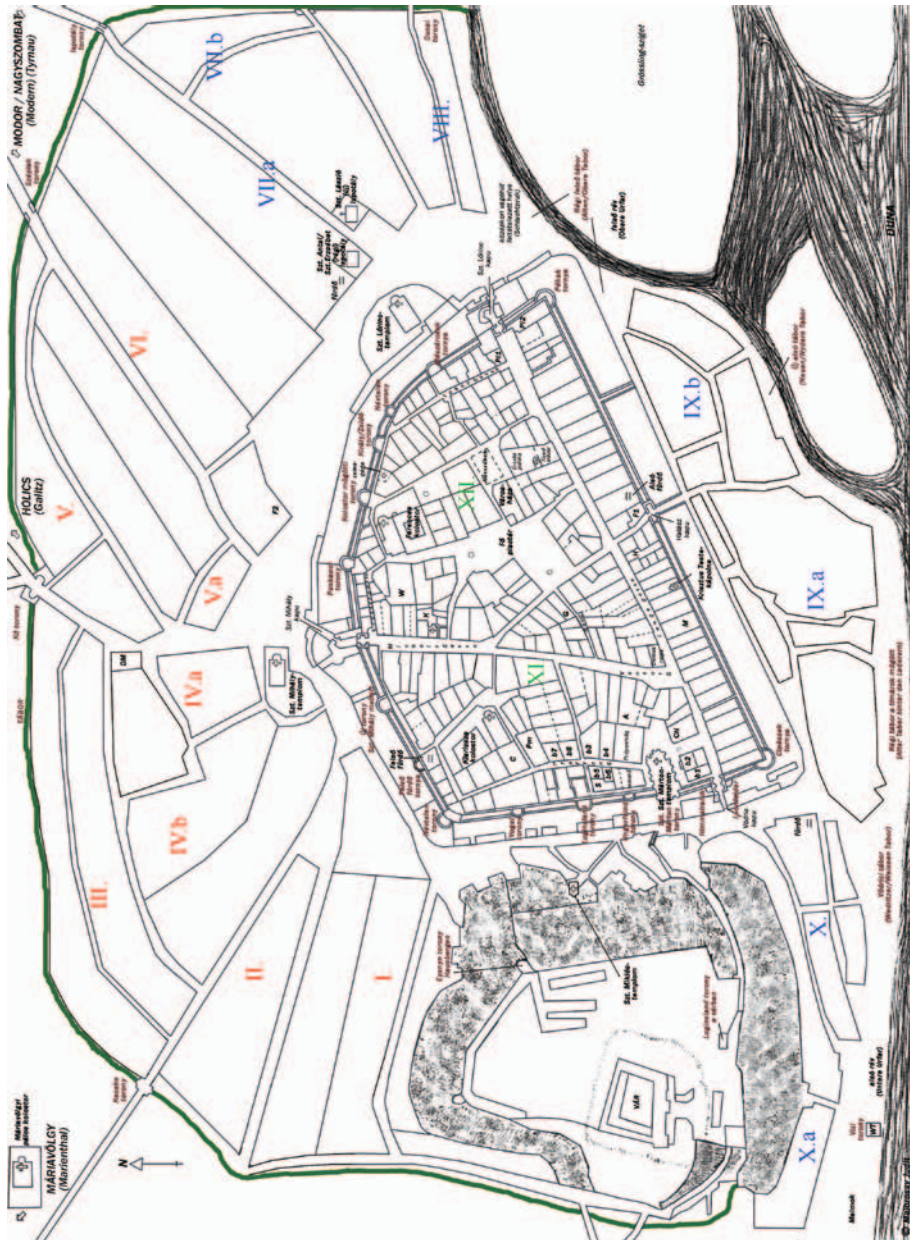
Másik, 15. század végi polgárunk, Wolfgang Taillenkaß esete azonban ettől eltérő. A foglalkozás-topográfiai elemzés során teljesen egyértelművé vált, hogy az atyai ház és a városvezetőként általa felvásárolt további szomszédos házak gyakorlatilag a tímár-telep közepén álltak. Ezt erősíti, hogy mind az adójegyzékekben, mind a telekkönyvben az összes szomszédos telek tulajdonosa ebbe a kézműves csoportba tartozott. Így válik értelmezhetővé az is, hogy elsősorban cserzővargák és más bőrkikészítéssel foglalkozó mesterek (cipészek, szűcsök) végrendeleti tanújaként került elő a forrásokból. Következésképpen, annak ellenére, hogy direkt módon nem bizonyíthatjuk, róla is feltételezhetjük, hogy cserzővarga volt. Ennek ismeretében pedig életútja egyedinek tekinthető, hiszen a külvárosban élő és ott tevékenykedő tímárok közül ő volt az egyetlen, aki felküzdötte magát a városbírói székig.

* * *

Nyilvánvaló a fentiekben tárgyaltak számos érdekes részlettel egészülnek ki, amennyiben az összes vizsgált foglalkozás aprólékos elemzésének bemutatására módunk adódik; beleértve azokat a csoportokat is, amelyeknek csak kevés képviselője azonosítható a forrásokban, ám az elemzés által róluk kialakult kép megerősíti azt, amit más típusú megközelítésekből ismerünk. Például az orvosok illetve patikusok esetében a szociotopográfiai vizsgálatból is világosan látszik, hogy nagyobb presztízsrre leginkább majd a 16. század elején tesznek szert, hiszen a 15. században a külvárosban találkozzunk az ezen foglalkozást űzők néhány képviselőjével, ellenben a század végén az ismert patikusok és orvosok már a belvárosban laknak és a belső tanácsosok körében is feltűnnek. Az is egyértelmű, hogy bizonyos foglalkozások kései dominánssá válása – lásd például a kalaposok esetét, akik közül a 16. század elején a korábbi időszakkal ellentétben szintén többen belső tanácsosok lettek – azzal is együtt járhat, hogy amikor meghatározó módon megjelennek a belvárosi térben ezáltal más foglalkozások lakóhelyeit foglalják el. Ez pedig ahhoz vezet, hogy egy város társadalom-topográfiája – néhány determináló tényező kivételével – állandó átalakulásban van. Pozsonyban, illetve az olyan típusú városokban, ahol nem jellemző a hatalmat akár évszázadokig is kezükben tartó patrícius családok léte, vagyis gyakoribb, hogy a városvezetésben részt vevő családok egy-két generációt követően eltűnnek a város éléről, a társadalom-topográfia ilyen mozgása és átalakulása a városvezető elit mozgásával és átalakulásával is szoros összefüggésben áll(hat). Végül pedig elmondható, hogy bár a foglalkozási, a személyes (lakó) és a társadalmi terek keresztmetszete minden egyes polgár esetében más és más, ám a foglalkozási és közös társadalmi terek általános jellemzőinek meghatározása által bizonyos mértékig a személyes terek és annak egyediségei is leírhatóbbakká válnak.

1. ábra

Pozsony rekonstruált 15. századi topográfája
(©Majorossy Judit)

Rövidítés

A	az <i>Academia Isropolitana</i> – a rövid életű egyetem – telkei az 1470-es és 1480-as években, a 14. században: <i>Münzhaus</i>), más időszakokban városi polgárok által birtokolt telkek
b1–8	különböző konfraternitások azonosított javadalmasházai (Krisztus Teste, Mindenszentek, stb.)
C	a kanonokok háza
CH	a káptalan épülete
DM	<i>Dürre Mautamt</i> (szárazvám hivatal), a szárazföldön szállított áruk vámszedő háza
F1–2	városi bordélyház (<i>Frauenhaus</i>) 1 = 1422-ben és vsz. előtte; 2 = 1439-től kezdve
G	a <i>Grünstübel</i> (Zöldszoba), alapvetően városi polgárok által birtokolt telkek; a forrásokban ezen a megkülönböztető néven találjuk, és a ház pincéjében sokszor városi bort is tároltak
H	kiseb lakóterek (valószínűleg szobák) együttese egy közös telken, közös udvarral; a 14. században <i>Christenhof</i> -ként, míg a 15. században <i>Judenhof</i> -ként fordult elő
K	<i>Kathreinhof</i> = Katalin-udvar: a heiligenkreuzi ciszter apátság birroka volt egészen 1529-ig. Eredetileg az apátság gazdasági épületei és raktárai álltak itt a szerzetesek számára épített kápolnával. A 15. század végétől a város kibérelte az apátságtól, és a kisebb lakótereit (szobáit) bérleti díj fejében kiadta. A kápolnában a városi polgárok is rendelkeztek miséket
M	<i>Münichhof</i> (Barátudvar): eleinte városi polgárok által birtokolt telkek; az 1470-es éveket követően a (Pozsony melletti) máriavölgyi pálosok városi rezidenciaként használták
P (Pm; Pl)	városi plébániaházak (Pm = a Szent Márton-plébánia háza; Pl = a Szent Lőrinc plébánia régi (1) illetve új (2) háza)
S	feltehetően a Szent Márton plébánia iskolája
W	<i>Weitenhof</i> (ritkábban <i>Mertenhof</i>): eleinte magán tulajdonú telkek; a város a későbbiekben (a 15. század folyamán) gazdasági – valószínűleg raktározási – célokra használta
WT	<i>Wasserturm</i> (Víz torony), a Dunán szállított áruk vámszedő helye
I–XII.	a város adófizető egységei a forrásnevekkel <i>prima pars</i> (piros): I. = Sluttergasse; II. = Gaissgasse; III. = Nonnenpeunt; IV. = Michalgasse bey der Nonnenpeunt (a) und in Neusidl (b); V. = Hochstrasse; VI. = Schöndorfergasse; <i>secunda pars</i> (kék): VII. = Spitalneusidl (a) und Reichartsgrasse (b); VIII. = Donauneusidl; IX. = Neustradt (a) und Piscatores (b); X. = Wëdritz und Fudluck (a); <i>tercia et quarta pars</i> (zöld): XI. = belvárosi első negyed (<i>in der Stat bey Wëdritzer tor</i>); XII. = belvárosi második negyed (<i>in der Stat des andern tayls</i>)

2. ábra

Pozsony 15. századi rekonstruált belvárosi telekszerkezete és adóbejárási útvonala

piros = belváros 1. negyed; zöld = belváros 2. negyed; kék = zsidók utcája

3. ábra

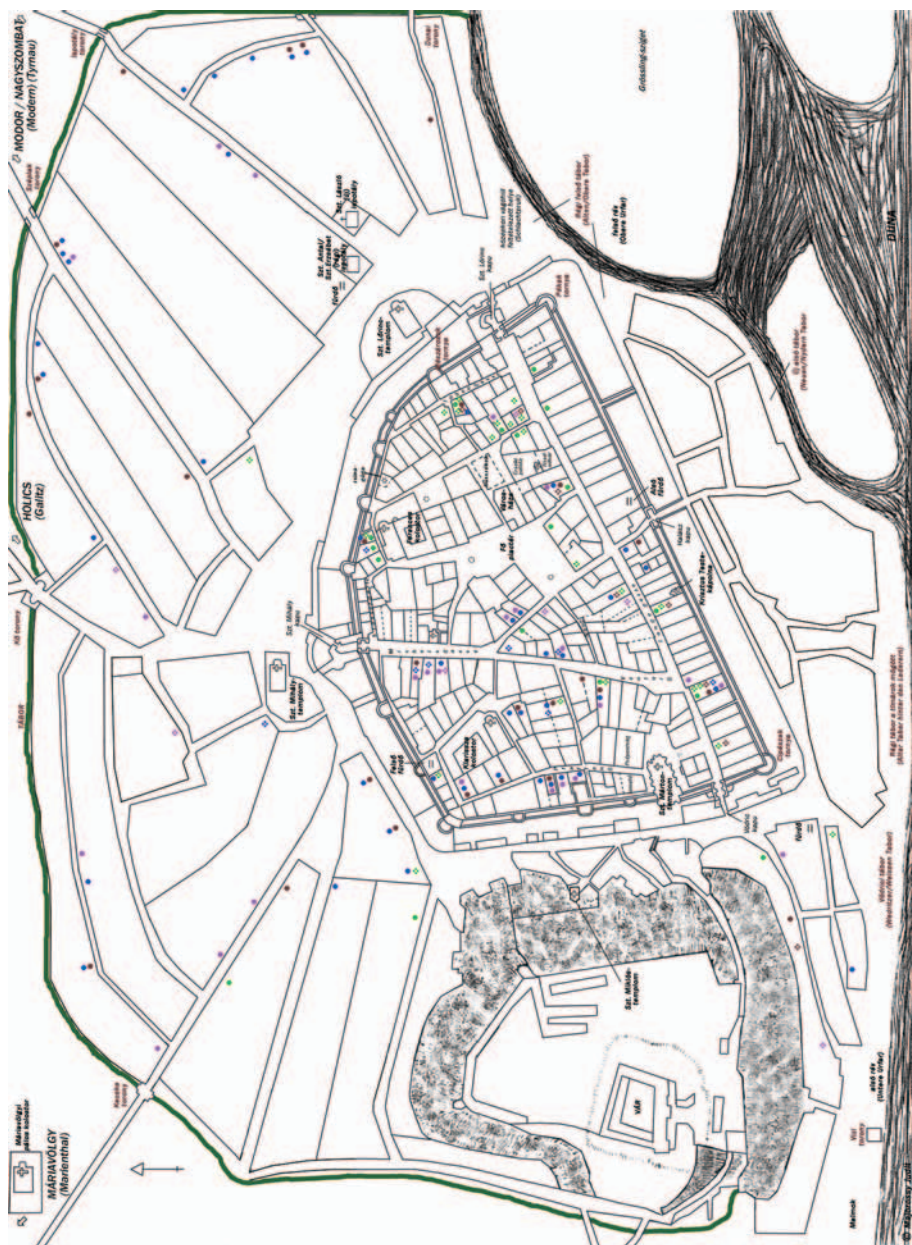
A mézások szociotopográfiája (háztulajdonlás és házbérlés) Pozsonyban, 15. század

- 1410–1420-es évek
- 1434 adó / 1439 telekkönyv
- 1452 adó / 1460–1470-es évek
- 1480–1490-es évek / 1503 adó
- = tulajdonos
- ❖ = bérlő

4. ábra

A pékek szociotopográfiája (háztulajdonlás és házbérlés) Pozsonyban, 15. század

• 1410–1420-es évek

• 1434 adó / 1439 telekkönyv

• 1452 adó / 1460–1470-es évek

• 1480–1490-es évek / 1503 adó

• = tulajdonos

◊ = bérlő

5. ábra

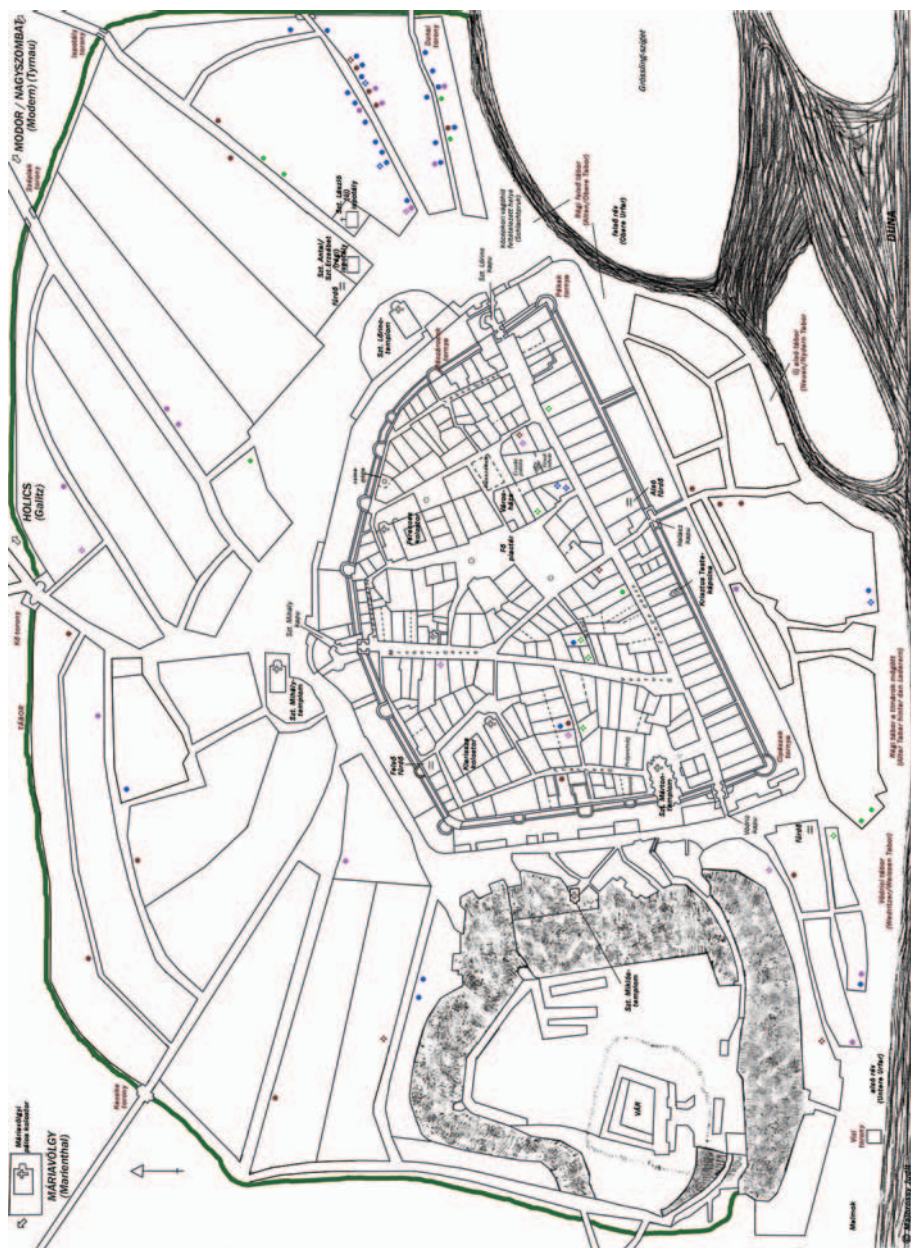
A cipészek szociotopográfiája (háztulajdonlás és házbérlés) Pozsonyban, 15. század

- 1410–1420-es évek
- 1434 adó / 1439 telekkönyv
- 1452 adó / 1460–1470-es évek
- 1480–1490-es évek / 1503 adó
- = tulajdonos
- ❖ = bérlő

6. ábra

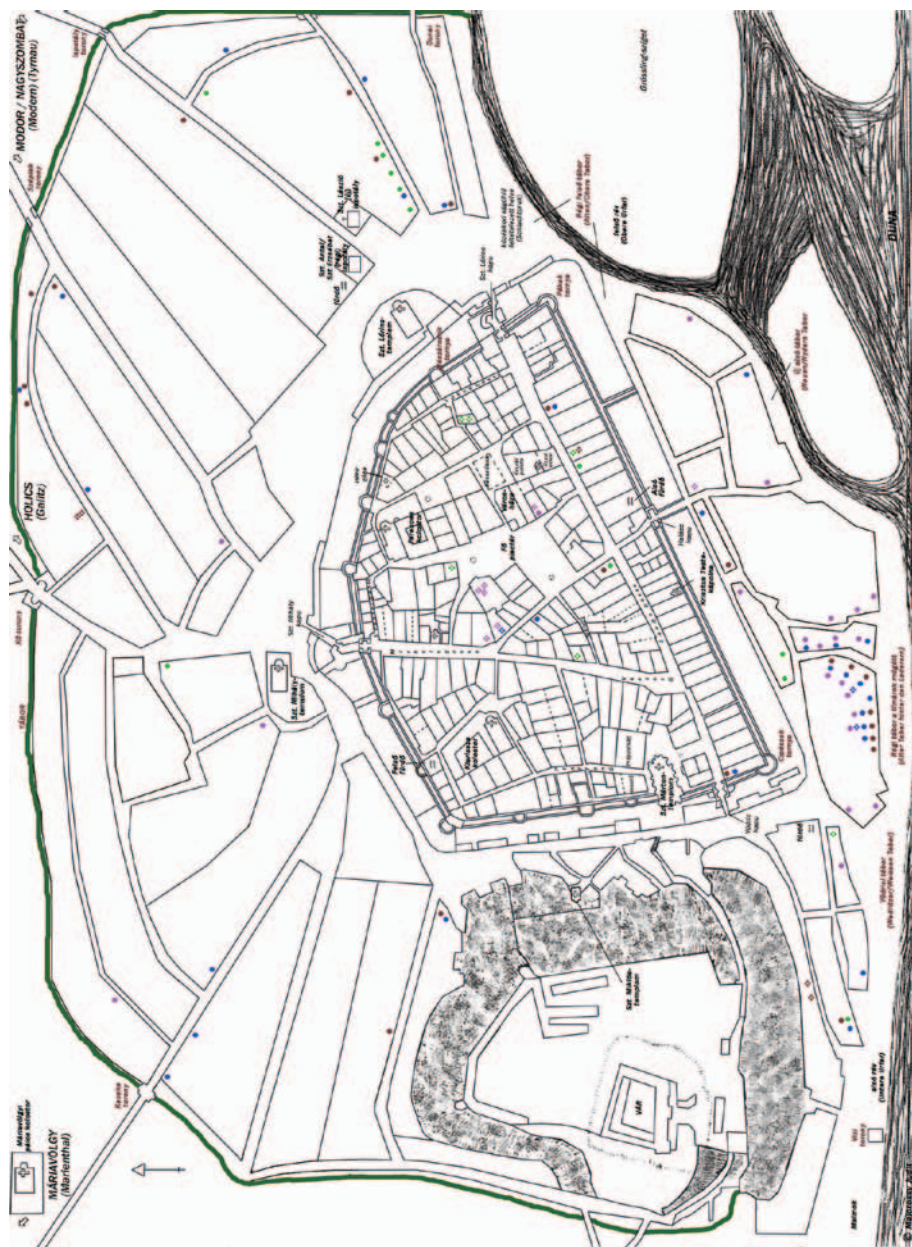
A molnárrok szociotopográfiája (háztulajdonlás és házbérlés) Pozsonyban, 15. század

- 1410–1420-es évek
- 1434 adó / 1439 telekkönyv
- 1452 adó / 1460–1470-es évek
- 1480–1490-es évek / 1503 adó
- = tulajdonos
- ❖ = bérlő

7. ábra

A tímárok szociotopográfiája (háztulajdonlás és házbérlés) Pozsonyban, 15. század

- 1410–1420-es évek
- 1434 adó / 1439 telekkönyv
- 1452 adó / 1460–1470-es évek
- 1480–1490-es évek / 1503 adó
- = tulajdonos
- ❖ = bérlő

8. ábra

A különböző pozsonyi kézművesek által a 15. században leggyakrabban bérlőként használt belvárosi ingatlanok⁸²

9. ábra

A pozsonyi városvezető elit topográfiája: polgármesterek, városbírók, belső tanácsosok belvárosi tere 1400–1530⁸³

⁸² Több időszakban rendszeresen és esetenként akár öt–tíz kézműves adózó bérlővel.

⁸³ Húsz éves periódusokban vizsgált profilok összesített térképe, azon belvárosi telkek, melyeket kétszer vagy annál többször városvezetők birtokoltak. Lásd még Majorossy 2009.

FORRÁSOK

Archív hlavného mesta SSR Bratislavy, Bratislava/Pozsony (AMB)

- 3.a.1. = Stadtbuch, 1364–1536;
- 3.c.3. = Gabbuch, 1496;
- 4.l.2. = Grundbuch, 1439;
- 4.l.3. = Satzbuch, 1439–1510/1511 [levéltári inventáriumban: 1439–1850];
- 4.g.1. = Aechtbuch, 1435–1519;
- 4.s.1. = Stadt Recht zu Pressburg, 1443;
- E.L.3. = Gotzleichnams Bruderschaft Register, 15–16. század;
- K1–80 = Kammerrechnungen, Nr. 1–80 (1434–1531);
- Nr. = egyes oklevelek;

Adójegyzékek:

- Nr. 405 = Liber exactionis, 1379;
- Nr. 805.1 = Secundi libri in civitate taxe, 1412;
- Nr. 842 = Liber quartus taxe exigende in civitate, 1415–1416;
- Nr. 955.1 = Registrum vinorum et collecte, 1422;
- Nr. 1172 = Quarta pars civitatis registrum, 1430;
- Nr. 1369 = Registrum taxe, 1434;
- 3.d.2. = Registrum impositionis taxe, 1452–1453;
- Nr. 3814 = Registrum dez primo suburbia, 1482;
- Nr. 4232 = Registrum vinorum, 1500–1501;
- Nr. 4288 = Liber taxa, 1503–1504.

Magyar Országos Levéltár, Budapest (MOL)

- Dl. = Diplomatikai levéltár;
- Df. = Diplomatikai fényképgyűjtemény.

Országos Széchényi Könyvtár, Budapest (OSzK)

- TT = Térképtár.

Österreichisches Nationalbibliothek, Wien/Bécs (ÖNB)

- KS = Kartensammlung.

Pamiatkový úrad Slovenskej Republiky, Bratislava/Pozsony (PúSR)

- Bratislava (historické jadra) blok 1–20.
- Jankovič-hagyaték, 1–5. doboz

Céhiratok = Špiesz, Anton (ed.) 1978: *Statúty bratislavských cechov*. (Archív hlavného mesta SSR Bratislavy, Edícia Bratislava Fontes.) Bratislava.

- Házi = Házi Jenő (szerk.) 1921–1938: *Sopron szabad királyi város története. I. rész, 1–7. kötet: Oklevelek, levelek, iratok. II. rész, 1–5. kötet: Végrendeletek, jegyzőkönyvek, számadások, feljegyzések, adójegyzékek.* Sopron.
- PT I. = Majorossy Judit – Szende Katalin (Hrsg.) 2010: *Das Preßburger Protocollum Testamentorum 1410 (1427) – 1529. Teil 1: 1410–1487.* (Fontes rerum Austriacarum, Dritte Abteilung: Fontes Iuris, 21/1.) Wien – Köln – Weimar.
- PT II. = Majorossy Judit – Szende Katalin (Hrsg.) kézirat [2012]: *Das Preßburger Protocollum Testamentorum 1410 (1427) – 1529. Teil 2: 1487–1529.* (Fontes rerum Austriacarum, Dritte Abteilung: Fontes Iuris, 21/2.) Wien – Köln – Weimar. Megjelenés alatt.
- PA = Ziegler, Arne (Hrsg.) 1999: *Actionale Protocollum. Das älteste Stadtbuch von Bratislava/Preßburg aus den Jahren 1402–1506.* (SNM Acta Carpatho-Germanica 4.) Bratislava.

HIVATKOZOTT IRODALOM

- Blockmans, Wim 1994: Urban Space in the Low Countries Thirteenth–Sixteenth Centuries. In: Grohmann, Alberto (ed.): *Spazio urbano e organizzazione economica nell'Europa medieval.* (Annale della Facoltà di Scienze Politiche 29.) Napoli, 163–175.
- Classen, Albrecht 2009: Urban Space in the Middle Ages and the Early Modern Age: Historical, Mental, Cultural, and Social-Economical Investigations. In: Classe, Albrecht (ed.): *Urban Space in the Middle Ages and the Early Modern Age.* (Fundamentals of Medieval and Early Modern Culture 4.) Berlin – New York, 1–146.
- Denecke, Dietrich 2005: Soziale Strukturen im städtischen Raum: Entwicklung und Stand der sozialtopographischen Stadtgeschichtsforschung. In: Meinhardt – Ranft (Hrsg.) 2005: 123–137.
- Ellermeyer, Jürgen 2005: Zur Sozialstruktur spätmittelalterlicher Städte. In: Meinhardt – Ranft (Hrsg.) 2005: 17–34.
- Engel Pál – C. Tóth Norbert 2005: *Királyok és királynék itineráriumai (1382–1438).* (Segédletek a középkori magyar történelem tanulmányozásához / Subsidia ad historiam medii aevi Hungariae inquirendam 1.) Budapest.
- Fahlbusch, Friedrich Bernward 1981: König Sigismunds Dekret von 1405 April 15. Einleitung und Übersetzung. *Zeitschrift für Siebenbürgische Landeskunde* (4.) 61–73.
- Farnhill, Ken 2001: *Guild and the parish community in late medieval East Anglia c. 1470–1550.* York.
- Ferber Mihály 1912: *A pozsonyi céhek története a XVI. században. Művelődéstörténeti értekezés.* Budapest.

- Goda Károly – Majorossy Judit 2008: Städtische Selbstverwaltung und Schriftproduktion im spätmittelalterlichen Königreich Ungarn: Eine Quellenkunde für Ödenburg und Preßburg. *Pro Civitate Austriae, Informationen zur Stadtgeschichtsforschung in Österreich* N. F. (13.) 62–100.
- Holák, Jan 1967: Topografia historického jadra Bratislavy v 18. storočí. *Bratislava* (3.) 117–163.
- Horváth, Vladimír 1990: *Bratislavský topografický lexikon*. Bratislava.
- Howell, Martha C. 2000: The Spaces of Late Medieval Urbanity. In: Boone, Marc – Stabel Peter (eds.): *Shaping Urban Identity in Late Medieval Europe*. Leuven – Apeldoorn, 3–23.
- Igel, Karsten 2010: *Zwischen Bürgerhaus und Frauenhaus. Stadtgestalt, Grundbesitz und Sozialstruktur im spätmittelalterlichen Greifswald*. (Städteforschung A/71.) Köln – Weimar – Wien.
- Jankovič, Vendelin 1971: Zásady a postup rekonštrukcie miestopisu historického jadra Bratislavy v stredoveku. *Monumentorum Tutela* (7.) 29–47.
- Jankovič, Vendelin 1972: Ulice a námestia historického jadra Bratislavy. *Zborník Slovenského Národného Múzea: História* (66.) 12. 187–236.
- Jankovič, Vendelin 1973: Výskum topographie historického jadra Bratislavy v 14–16. storíci a jeho prínos pre najstrásie dejiny mesta. *Historický Časopis* (21.) 369–385.
- Király János 1890: *A pozsonyi nagy-dunai vám- és révjog története*. Pozsony.
- Király János 1894: *Pozsony város joga a középkorban*. Budapest.
- Kováts Ferenc 1900: *Városi adózás a középkorban. Pozsony szabad királyi város levéltárának anyaga alapján*. Pozsony.
- Kováts Ferenc 1902: *Nyugatmagyarország áruforgalma a XV. században a pozsonyi harminczadkönyv alapján. Történet-statisztikai tanulmány*. (Társadalom és gazdaságtörténeti kutatások 1.) Budapest.
- Kováts Ferenc 1918: *Pressburger Grundbuchführung und Liegenschaftsrecht im Spätmittelalter (1439–1517)*. Weimar.
- Kubinyi András 1966: A budai és pesti polgárok családi összeköttetései a Jagelló-korban. *Levéltári Közlemények* (37.) 227–291.
- Kubinyi András 1971: A budai német patriciátus társadalmi helyzete családi összeköttetéseinek tükrében a XIII. századtól a XV. század második feléig. *Levéltári Közlemények* (42.) 203–264.
- Kubinyi András 1972: Der ungarische König und seine Städte im 14. und am Beginn des 15. Jahrhundert. In: Rausch, Wilhelm (Hrsg.): *Stadt und Stadtherr im 14. Jahrhundert. Entwicklungen und Funktionen*. (Beiträge zur Geschichte der Städte Mitteleuropas 2.) Linz.
- Kubinyi András 1998: Vallásos társulatok a késő középkori magyarországi városokban. *Magyar Egyháztörténeti Vázlatok* (10.) 1–2. 123–134.
- Lefebvre, Henry 1974: *La Production de l'Espace*. Paris.

- Majorossy Judit 2005: A Krisztus Teste Konfraternitás helye a középkori pozsonyi polgárok életében. In: Csukovits Enikő – Lengyel Tünde (szerk.): *Bárfától Pozsonyig. Városok a 13–17. században*. Budapest, 253–291.
- Majorossy Judit 2006: *Church in Town: Urban Religious Life in Late Medieval Pressburg in the Mirror of Last Wills*. (PhD disszertáció.) Central European University, Budapest.
- Majorossy Judit 2008a: Egy tekintélyes pozsonyi polgár: Friedrich Voyt († ca.1521). In: Krász Lilla – Oborni Teréz (szerk.): *Redite ad cor: Tanulmányok Sabin-Tóth Péter emlékére*. Budapest, 447–463.
- Majorossy Judit 2008b: Late Medieval Confraternities in Pressburg. In: Kruppa, Nathalie – Zygnier, Leszek (Hrsg.): *Pfarreien in Mitteleuropa im Mittelalter. Deutschland, Polen, Tschechien und Ungarn im Vergleich*. (Veröffentlichungen des Max-Planck-Instituts für Geschichte 238.) Göttingen, 339–362.
- Majorossy Judit 2009: A polgári térhasználat elemei a késő középkori Pozsonyban. *Urbs, Magyar Várostörténeti Évkönyv* (4.) 73–97.
- Majorossy Judit 2012: Community and Individuality in Medieval Urban Space. The Social Topography of Butchers Through the Case of Pressburg in Comparison. *Czech and Slovak Journal of Humanities* (1.) megjelenés alatt.
- Majorossy Judit [Kézirat]: *Adalékok a középkori Pozsony világi és egyházi archontológiájához*. (Segédletek a középkori magyar történelem tanulmányozásához / Subsidia ad historiam medii aevi Hungariae inquirendam.) Budapest, előkészületben.
- Meinhardt, Mathias – Ranft (Hrsg.) 2005: *Die Sozialstruktur und Sozialtopographie vorindustrieller Städte*. (Hallische Beiträge zur Geschichte des Mittelalters und der Frühen Neuzeit 1.) Berlin.
- Novák Veronika 2009: A térhasználat kutatása – módszerek és lehetőségek. A társadalmi tér vizsgálata a középkori és a kora újkori városok történetében. *Urbs, Magyar Várostörténeti Évkönyv* (4.) 11–33.
- Opll, Ferdinand 1993: Pressburg und Wien im Mittelalter – Unterschiede, Parallelen und Begegnungen. *Jahrbuch für Landeskunde von Niederösterreich* N. F. (59.) 177–196.
- Ortvay Tivadar 1892–1903: *Pozsony város története*. I–III. Pressburg.
- Ortvay Tivadar 1991 [1905]: *Pozsony város utcái és terei. A város története utca és térneveken*. (Változatlan utánnomás a pozsonyi Wigand kiadás alapján.) Budapest.
- Papp Szilárd 2006: Zsigmond új rezidenciája Pozsonyban. In: Takács Imre (szerk.): *Sigismundus rex et imperator. Művészet és kultúra Luxemburgi Zsigmond korában*. Kiállítási katalógus. Budapest, 239–245.
- Perger, Richard 1988: *Die Wiener Ratsbürger 1396–1526. Ein Handbuch*. (Forschungen und Beiträge zur Wiener Stadtgeschichte 18.) Wien.
- Perger, Richard 1993: Beziehungen zwischen Pressburger and Wiener Bürgerfamilien im Mittelalter. In: Marsina, Richard (Hrsg.): *Städte im Donauraum. Sammelband der Beiträge aus dem Symposium in Smolenice 30.9.–3.10.1991*. Bratislava, 149–158.
- Segeš, Vladimír 2010: *Remeslá a cechy v starom Prešporoku*. Bratislava.

- Skorka, Renáta 2001: Kézművesség és városi tér. In: Szulovszky János (szerk.): *A magyar kézművesipar története*. Budapest, 116–150.
- Špiesz, Anton 1972: *Remeslo na Slovensku v období existencie cechov*. Bratislava.
- Steenweg, Helge 1994: *Göttingen um 1400. Sozialstruktur und Sozialtopographie einer mittelalterlichen Stadt*. (Veröffentlichungen des Instituts für Historische Landesforschung der Universität Göttingen 33.) Göttingen.
- Steenweg, Helge 2005: Probleme und Möglichkeiten bei der Erforschung mittelalterlicher Sozialstrukturen in Städten: Das Beispiel Göttingen um 1400. In: Meinhardt – Ranft (Hrsg.) 2005: 205–225.
- Szende Katalin 2004. *Otthon a városban. Társadalom és anyagi kultúra a középkori Sopronban, Pozsonyban és Eperjesen*. (Társadalom- és művelődéstörténeti tanulmányok 32.) Budapest.
- Szende Katalin 2006: Between Hatred and Affection. Towns and Sigismund in Hungary and in the Empire. In: Pauly, Michel – Reinert, Francois (Hrsg.): *Sigismund von Luxemburg. Ein Kaiser in Europa. Tagungsband des internationalen historischen und kunsthistorischen Kongresses, Luxemburg 8–10 Juni 2005*. Mainz am Rhein, 199–210.
- Szűcs Jenő 1955: *Városok és kézművesség a XV. századi Magyarországon*. Budapest.